Килими України

В. П.

ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ У ЛЬВОВІ.

ІНЖ.-АРХИТЕКТ В. ПЕЩАНСЬКИЙ.

ДАВНІ КИЛИМИ УКРАІНИ

З 20 РИСУНКАМИ І 9 ЗНИМКАМИ.

ЛЬВІВ, 1925.

ЗМІСТ:

Виданям сим Управа Національного Музею у Львові зовсім не думає оконечно розвязати усі питаня походженя і техники давнього українського килиму. Головна мета сього виданя є — помогти глядачам збірок українських килимів у Львові зрозуміти іх велику вагу, як памяток буйного колись прояву мистецькоі уяви і творчости в широких верствах українського люду. З хвилиною, коли на основі сеі книжечки краса давнього українського килиму виступить у всій своій силі перед душевними очима глядача і він захопиться тими ніжними цінностями твору незвісного мистця з люду так, що зможе своє сильне враженя передати другим — ціль виданя буде осягнена. Наколиж прихильники і витворці нового килимарства схотять зачерпнути дещо з сеі книжечки для створеня кращих виробів в духови давніх традицій українських килимарень, то українська суспільність наблизиться значно до так потрібного усуненя з ринків збуту поганих виробів, що сьогодні заливають усі крамниці під назвою „людових українських килимів“.

Памяти перших збирачів українських килимів Галичини — Володислава Федоровича з Вікна і професора Володимира Шухевича зі Львова присвячує отсе виданя

Управа Національного Музея.

Видано 300 примірників.

Управа Нац. Музея додає до кождоі книжки, набутоі в Музеєви, один акварельний рисунок давнього килима.

Осібно можна набувати комплети 12 аквар. рисунків килимів по 50 зл.

Дещо про стародавні українські килими

Походження українського килимарства. Одною із зовсім забутих і цілковито непрослідженних ділянок українського народного мистецтва є килимарство. Коли воно почалося на Україні — певно сказати не можна, та очивидно дуже давно, коли збережені зразки к. XVII ст.*) є так досконалі з художнього і з техничного боку, що зовсім не уступають тогочасним коврам Персії, де коври стали виробляти ще в глибокій давнині. З огляду на сі дорогоцінні зразки українського килимарства к. XVII. ст. належить думати, що воно почалося на Україні значно раніще, бож в людовому мистецтві ані технична, ні мистецька сторона не виявляються зразу в досконалому виді, лише розвиваються постепенно, деколи навіть протягом довгих століть.

Якби воно не було, але найстаршу згадку про килими у східного Словянства стрічаємо у арабського письменника Ібн Фадлана (VIII. ст.) в описі похорону словянського вождя, а останки тканин попадаються иноді в розкопаних гробах і могилах на кістяках вікодавніх мешканців ріжних частин України.

Безумовно, що килимарство переняли наші предки зі Сходу, головно з Арабії і Персії, куди вони ходили для торговлі ще в VI–VII. ст., доходячи — по свідоцтву арабських письменників, що називали їх народом підприємчивим і торговельним — навіть до Багдаду. — Крім сього кочевики на степах України везли з собою завсе значну скількість килимів, що служили їм за постіль і стіни в шатрах, тож од них можна було таки не одно переняти, особливо власникам стад овець.

І дійсно розвиткови килимарства на Україні сприяла обильність сирого матеріялу — овечої вовни і робучих рук жіноцтва, так дуже потрібних у сій ділянці домашнього мистецтва. Тимто ще й сьогодні стрічаємо чимало виробів коврових і килимових у народів з розвиненим скотарством, нпр. в Середній Азії, Персії, на Кавказі, на Балкані і в Карпатах у Румунів та українських Гуцулів. Краї без виразного характеру дрібного скотарства, нпр. Великоросія, ніколи не мали самостійних килимарських виробів, тільки користувалися привозними килимами як предметами роскоші. Зате в кочевиків-скотарів коври були предметом житєвої потреби, бо стіни кибіток і шатер найкраще вкривають коври, та служать замість дверий і перегород. Тим-то саме виконаня поодиноких коврів і їх назви змінялися відповідно до їх призначеня. І так в Середній Азії і тепер істнують ось такі відміни коврів: „намазлик" — невеличкий коврик з орнаментом по середині на подобу заглубленя - ниші з характерним для мосліму верхом т. з. „міхрабом" — молитовний килим, який укладають

*) Нпр. Коць Нац. Музея з Лаврської коцарської робітні, занеханої 1692 р.

головою в сторону Мекки; „махраби“ довгі коври, наче зложені з ряду намазликів — родинні молитовні коври; „енксі“ — невеликі килими симетричного орнаменту, що їх уживають як завіси на отворах кибіток і шатер; „капуннук“ — невеличкий повздовжний ковер для прикраси над дверми; „іолами“ — 30·70 cm широкі і около 25 m довгі коври, вузкі наче хідники, завішувані в кибітках і шатрах по карнизу, де сходяться коври стін і стелі; „осмолдуки“ — коври-мішки на внішній стороні бесаг пришиті до полотна, що спочиває на спині коня чи верблюда; „мафрачі“ — найтонші і найдорогші коври-мішки, що розкриваються мов куверта, виконувані дівчатами для приданого; а ріжного рода „халиче“ — себто волохатими коврами з ворсом, яких відміною є розповсюднені в Европі стрижені „дивани“ — накривають доливки, послугуються за постіль до спаня і сидженя...

Роди килимів на Україні. Були колись і на Україні коври для всіляких цілий. Їх зразки заховалися до наших часів: „Ліжники“ — коври з грубих вовняних ниток, звичайно гладкі або мережані, служили за постіль; „Полавочники“ — вузкі а довгі коври з поперечним або поздовжним орнаментом служили до накритя ослонів - лавок; „Килими“ — коври всяких типів і розмірів служили до накриваня столів, звичайно з орнаментом укладеним симетрично на довжину, або з обох кінців голівками до середини і лученим з тлом у виді сітки через три-чотири нитки основи по ріжним напрямкам, щоби мягче укладалися як скатертина; „Килими на стіни“ з орнаментом прямовісно-рівнолеглим по полям сиджень (рис. 4), або прямовісним; „Коці“ — т. є коври стрижені, дуже дорогі виробом і тому уживані тільки багачами, як предмет роскоші, тож вони були мало розповсюднені і дійшли до нашого часу в дуже малій скількости; „Килими-коці“ були виконані тільки в деяких головніщих місцях, як нпр. усі орнаменти на згорівшому килимови Полубутка — техникою стрижених, а тло — килимом (гл. Українське Мистецтво — l' Art d' Ukraîne В. Щербаківського, тб. II.). Уживані під сучасну пору молдавські і гуцульські — „Бесаги“, себто перекидні торби з коніпляного полотна, або ткані на половину з вовни у поперечні пруги, в старину були як середноазійські осмолдуки — чистими килимами.

Як у первожерелах українського килима в Азії, так і на Україні до полов. XIX. в., поки людового килимарства зовсім не виперли і не загубили дешеві погані вироби фабричні, промисл цей находився майже виключно в жіночих руках. Для первісного килимарства не треба було якихось складних уряджень і приладів: веретено або прялка — коловорот, кросна — вертикальна деревляна рама як варстат, та одна-друга посудина до барвленя вовни — ось усе приладя килимарки, що бралася до роботи для своєі потреби, але не для продажи.

Найстарші килими України були звичайними безбарвними коврами, званими в Азіі: палáс, сумáх, гілім, відки й пішла українська назва „килим“. Згодом під впливом мистерно прикрашеного всякими узорами „халиче“ — на Україні зявляються „коці“. Але спосіб іх виробу дуже ріжнився від способу принятого на Сході. Украіна, перенявши технику, все таки дала свою питому мистецьку сторону сій роботі, тим яркіщу, що ніде народній мистецький хист не находив стільки простору для свобідного лету творчоі уяви, як тут на килимови. На причуд просто і ясно стилі-

зований ростинний орнамент, глибоко тонке розуміня і прочутя сполуки красок, незрівнана по барвам лагідно пливких узорів і акварельними переливами гамма відтінків основноі краски тла, все це свідчить за великі мистецькі досягненя українського народу в минулому і за високі можливости в будучому.

Давні українські килими збереглись майже виключно по старих церквах, завдяки звичаєви покривати труну мерця килимом. Згодом виперли іх яркі риночні вироби, а килими викинено на горища, в сторожки, хідниками на долівку і т. п. Щойно з початком XX. ст. свої та, зі шкодою для справи обсліду сих скарбів національного мистецтва, чужинці — любителі і торговці почали за безцін скуповувати кращі зразки давніх килимів і вивозити іх за границю, де вони справедливо знайшли вповні заслужене принятя в музеях Америки, Англіі... Багаті збірки музеїв — Полтавського, Київського (біля 1000 килимів) і Чернигівського, не мають таких першорядних зразків, які попали за границю, або в руки приватних збирачів. Приватні збірки одначе легко нищилися, ось в січні 1918 р. згоріли в Киіві збірки килимів проф. Грушевського і В. Г. Кричевського, знаменитого знавця і збирача украінськоі старини взагалі, та килимів з окрема, а на початку війни згоріла дорогоцінна збірка галицьких і подільських килимів Володислава Федоровича у Вікні. Инші приватні збірки пали здебільша жертвою революційноі заверюхи, як предмети „зайвоі роскоші".

Килимарський промисл на Украіні обнимав — Полтавщину із сумежною смугою Харківщини, Київщину, полудневу часть Чернигівщини, Поділя і часть Волині, сусідноі з Київщиною. Волинські килими дещо ріжнилися від килимів инших земель Украіни не техникою, тільки орнаментом, що був майже виключно копійований з французьких килимів і матерій з перевагою білих і ясноzеленкуватих (фиста́шкових) тонів тла. Іх то звичайно і називали „польськими". Подібного рода килими виробляли також і на Полтавщині та Київщині в майстернях поміщичих дворів, звідки й пішла іх назва „панських". Галичина відріжнялася від Украіни техникою і орнаментом і разом з Бесарабією оставала в близкому спорідненю з Балканом. Катеринославщина і Херсонщина, що до пол. XVIII. ст. ізза ворожих набігів та воєн не мали постійного населеня, самостійного килимарства не розвинули.

Техника українського килиму незвичайно проста і близько підходить до виробу сер.-азійських гілімів, а деколи кавказських паласів. На стоячу (вертикальну) раму-кросно, що заступає ткацький варстат (станок), натягається основу з рівнобіжних коніпляних, а в тонших і кращих килимах вовняних ниток. Під сю основу підкладають рисунок узору-орнаменту в природну величину і вовняними нитками відповідноі краски ткуть зпершу орнамент. В часі тканя нитку останнього утка тла не завсе звязували з ниткою утка орнаменту; иноді звязували іх тільки через 3—4—5 нитки, подібно як у кавказських паласах, призначених на скатерті, щоби ковер після праня *) не дуже збігався і рівно лежав.

*) Старинні українські килими дуже гарно перуться, не линяють і від праня не псуються. Найкрасше прати іх літом у річній воді, намилюючи звичайним або зеленим милом на дощці або на траві і протираючи мягкою щетинною щіткою. Дуже брудні килими належить після праня оставити на 2—3 години в розчині потовченоі гірчиці у воді, після чого основно переполокати водою.

Узóр — орнамент виконували не на всю величину килиму за рядом, тільки відповідно до повтореня узора „рапортами". Такий один спільний для всього килиму рапорт виконували частями на належних місцях, а незароблені місця виповняли иншими належними рапортами. Тож тканя йшло не рівнолегло до краю килима, лише відділними частями, відповідно до замислу і бажаня ткача. В наслідок сього на старинних килимах уток тла йде не рівнолеглими поперечними, а скісними хвилястими рядами, що часто перегороджуються і входять один у другий. Через те при ріжних відтінях ниток виступає більша мистецька принада лагідно ріжноманітного тону тла. Се вмисне, а не випадкове перемішуваня ріжноі сили окрашених ниток свідчить за велике мистецьке чутя людових майстрів. — Тла правильного утка з рівно окрашених ниток, мимо ріжнобарвного орнаменту, викликають вражіня тяжкоі одноманітности, яка гнете нас в килимах 2-ої половини XIX. в. з часу упадку килимарства і особливо в килимах теперішнього фабричного виробу. Правда, що давній спосіб нерівномірного тканя давав завсе однобоко дещо скривлену й стягнену площу в килимах для доливок, лавок і стін, але в килимах — скатертях з сітковою сполукою утків сеі недостачі не було.

Ниткою утка обводять основу з одноі і другоі сторони (рис. 1), подібно як хворостом оплітають кілки плота і осаджують ткань гребенем; утóк виходить двосторонній і зовсім однаковий. Із сим дуже старим і очивидно скрізь розповсюдненим способом тканя стрічаємося і в первісних народів Африки, Австраліі і Америки.

Але крім сього способу на Поділю та в Полтавщині иноді стрічається ще спосіб роботи на лежачих кроснах, з яких виходить ковер однобічний, в якому оборотна сторона по контурі орнаменту йде вузлами, подібно як у кавказьських сумахах.

Галичина, деколи західна частина Поділя і Бесарабія виробляли на ткацких станках. В сих килимах утóк орнаменту і тла робиться одночасно вповні рівнолеглими рядами і тому при загальному убожестві красок іх геометричного орнаменту сі килими є одноманітні, нудні і взагалі виявляють у виробців тільки рідко мистецьке почутя.

Крашеня вовни грало вельми важну ролю в килимарстві, бо ходило за гарні тони і тривкість барв, які би давали бажаний мистецький образ і не линяли ані на сонці, ані в воді. Тому то вовну красили виключно ростинними красками, що дають незрівнану яскравість, чистоту і мягкість тона. Уживані від якогось часу краски — анілінова і алізаринова — слабі, линючі і змінні у відтінках, та не тільки що псують вовну, але й не можуть дати тоі ніжноі краси і гармоніі ріжноманітних барв оброблeного поля килиму, яке ціхує усі давні килими з вовни, окрашеної ростинними красками.

Краски до крашеня вовни приготовляли ось з таких ростин: я с н у ж о в т у з цибуляноі лупини, а дуже я р к у ж о в т у з ягід крушини в алуновій і циновій протраві; т е м н о - ж о в т у з гречаноі луски або ягід крушини. — Усі в і д т і н к и ч е р в о н о і краски, починаючи з ясно червоноі, аж до темно-буроі діставали з червця (Coccus illicis), комахи кулистоі форми фіолетно-чорноі краски, що живе на листю дуба, яку збирали і сушили в місяці юню — червні. Крім сього вирабляли червоні краски деколи з коріня марени (крап — Rubia tinctorum); коріня збирали

другого і третього року після посадженя різки, сушили, мололи на порошок і прятали його від діланя світла і воздуху.

Крушина давала чотири ріжні краски: червону, зелену, жовту і коричняну (цинамонову); неспілі ягоди крушини сушили і мололи на порошок для жовтої краски; зрілі ягоди висушені і стерті давали гарну — зелену; переспілі — ясно червону, а кора віток давала коричняну (цинамонову) краску.

Синю краску добували з індігоносноі ростини — крутик (Icotis tinctoria); зрізані в цвіті ростини кладуть в шаплик з водою, де вони шумують і дають осад, який по злитю води збирають і сушать.

Зелені краски — крім зрілих ягід крушини добували ще з лупини цибулі і крутика, а яснійші зелені і голубо зелені тони діставали з мідяних опилків, политих кислим молоком або оцтом.

Білу краску шерсти отримували, білючи шерсть у воді з вапном; але чисто білоі краски в килимах не стрічається, вона має або жовто-сірий відтінок, або підходить до тону слоновоі кости. А що вовну красили невідтовщену, то іі питомий мягкий золотистий блеск зберігався і проглядав через всяку краску, придаючи ій особливий мягкий відтінок. Чисто білу краску на килимах поч XIX. в. одержували через відтовщеня вовни і біленя у хлорови.

Чорні і сірі краски для білоі вовни діставали з чорнильних дубових орішків.

Перед крашеням вовняну пряжу вимокували у вапняній воді длятого, щоби краска гарніще клалася на пряжу. За протрави уживали — желізного купервасу і алуну (Alumen), а за солі до закріпленя красок на пряжі — мочи і сірчаноі та цитриновоі кислоти.

Крашеня в Гуцулів. Галицькі Гуцули красять свою вовну инакше як на Україні. Ось по описови В. Шухевича („Гуцульщина" т. I. стр. 152—153) іх способи крашеня. — Червону вовняну пряжу роблять з білоі, вкладаючи до кипячого лугу (з попелу букового дерева) білу вовну на 2—3 години, для протрави після того дають іі до осібноі краски з черчети (кошенілі), змішаноі з галуном і розпущеноі в кипячому борщі з червоних бураків для закріплення (fixage), — найдовше на одну годину, часто і осторожно перевертаючи, а по годині сушать.

Чорну вовну дістають прямо з мицьки-смушків молодих овець, через що вона і називається мицькова; такоі вовни не треба красити, вона остає завсе одностайно чорною.

Темно-рудаву вовну старих овець красять на чорно ось як: сухі та спілі стручки вилущеного бобу заварюють враз із зернятами соняшника, бразилією та вільховою корою; відвар зливають до бодні і кидають туди вовну на 3—4 доби, часто іі перевертаючи, після чого сушать на воздусі. Така вовна не тратить гарноі чорноі краски, вона стає густійшою і тревалійшою, але в дотикови вона не так ніжна як мицькова.

Жовту краску роблять з зановіти (Genista tinctoria), яку сушать і товкуть у ступі, а додавши кори з дикоі яблуні та дещо потовченого галуну, варять у кваснім борщі з житнього ґрису або у сирватці; відвар переціджують і заварюють наново, та після того, кидають туди білу вовняну пряжу, де вона за пів години стає жовтою.

Червону краску роблять двояким способом: або з черчети (червця), або з материнки і з листя дикоі яблуні. Висушену материнку і листя яблуні товкуть у ступі, поливаючи утовчене водою, аж зробиться густа мязга; сю мязгу збирають у плахту, завязують і пригнічують каменем, що витискає червону краску, яку переварюють у борщі. Самуж пряжу красять зпершу на жовто, а відтак дають ii до кипячоі краски, де пряжа мокне так довго, аж стане червоною; чим довше остає вона в красці, тим червоніщою буде.

Голубу краску роблять так: збирають сиклини молодого парубка у деревляну посудину і полишають іх звичайно на печи у теплому місці протягом девяти днів; коли сиклини пічнуть киснути (ферментувати), додають до них трохи синього каменя і полишають се ще на 3 дні у печі, через що твориться амоно-мідяний окис темно-голубоі барви; до сего барвника вкладають білу пряжу на так довго, поки вона дістане бажану (яснійшу чи темнійшу) голубу барву.

На зелено красять пряжу тим способом, що кидають ii вперед до жовтоі краски, а відтак до синьоі; залежно від того, як довго пряжа в одній або другій красці оставала, дістає вона ріжні відтіни зеленоі краски.

Окрашені згаданими і другими ростинними красками килими, поминаючи вже неоднократне праня за житя перших властителів і самі несприяючі умовини пізнійшого зберіганя*), все таки заховують своі первісні краски, що вражають нас живою мягкістю і чудовою гармонією злуки.

Орнамент на килимах був ростинний і лінійний геометричний. Ростинний орнамент був поширений на лівому березі Дніпра, а геометричний на правому і в Галичині. Як сам виріб так і орнамент первісно були переняті зі Сходу, але відтак форми орнаменту переробилися на свої питомі, де східного впливу майже зовсім не замітно. Галичина так і остала при перенятому геометричному орнаментови, роблячи лише слабі спроби примінити тут і там геометризований ростинний орнамент, особливо на килимах з околиць між Дністром і Збручем.

Східний вплив на орнамент укр. килимів йшов двома ріжними шляхами. Із Середньоі Азіі і Персіі йшов на лівобережну Украіну переважно ростинний орнамент, а з Малоі Азіі і Сиріі йшов геометричний орнамент через Балканський півострів, по Дунаєви і Дністру на Бесарабію, правобережну Украіну і Галичину. Очивидно, що Дніпро не міг бути різкою границею розповсюдненя одного чи другого орнаменту і з часом на правобережній Украіні ми замічаємо постепенну появу більше художнього ростинного орнаменту на місце простого і вбогого геометричного.

Найдовше задержався геометричний орнамент на Поділю і завдяки тому на збережених зразках ми можежо прослідити і тут постепенний перехід від геометричних до ростинних форм узору. Такий послідовний перехід можна помітити на залучених рисунках і знимках з килимів Націон. Музея і других збірок. Рис. 2 представляє

*) Килим-коць з гербом гетьмана Полуботка найшов В. Кричевський на дзвіниці одноі церкви на Полтавщині, де в ньому тримали вуголь для кадила. Коць к. XVII. в. Нац. Музея, найдений автором на горищі одного з мешкальних будинків Киівськоі Лаври, служив таки до переховку вугля. Це не одинокі випадки подібного зберіганя мистецькоі старовини.

чисто геометричний орнамент подільського килиму поч. XVIII. в. На рис. 3 показано початок переходу від геометричних до ростинних форм орнаменту: до чисто геометричних форм долучаються сильно-стилізовані вітки у виді вусиків, а також пучки; на рис. 4 перехід до ростинних форм вже завершився у сильно геометризованих формах цвіту і листя. На рис. 5 геометризація ростинних форм мало замітна, зате сильно переважає стилізація корони цвіта на площині, що дуже нагадує сучасний кубізм (гл. знимка III.); вкінці на рис. 6 бачимо вже чисто ростинний орнамент.

Зразки килимів геометричного орнаменту з Київщини не збереглися, бо тут цей перехід від геометричного до ростинного рисунку під впливом сусідньоі Полтавщини з багатим виключно ростинним орнаментом довершився багато ранійше. Всеж таки попадаються на Київщині килими XVIII. в. чисто ростинного орнаменту — в обрамлені геометричного рисунку країв (бордюр).

Полтавщина дає найбільше зразків чисто ростинного орнаменту, дуже багатого по ріжноманітности форм, стилізації і гармонії красок. Давні килими Полтавщини (рис. 10—13) відріжняються від однородних килимів Київщини розмашистим широким рисунком природних пливких форм квітів, що на килимах Київщини (рис 7—9) є взагалі дрібний і з перевагою острокутних форм.

Харківщина в повітах сумежних з Полтавщиною має орнамент ростинний схожий з київським, а дрібні квітки бувають розміщені по квадратним кліткам тла (рис. 14). Тут замічаємо подібність килиму до давніх плахт українського жіноцтва, на яких остало дуже богато старинного орнаменту.

Багата ріжноманітність орнаментальних форм укр. килимів розвивається на рівнож багатій ріжноманітности тонів основного тла (фону). Тло українського килиму буває: біле, жовте, коричняне, сіре, зелене, голубе, синє, червоне, чорне — найріжніших відтінків основних тонів красок. Отсі тла завсе позістають в дивно гармонійній злуці з тонами орнаментів, при чому ніде ні одна не в міру ярка краска не викликає ниякого несмаку хочби дрібкою якоі дісгармонії. Наколиж майстер замітив, що вибране тло не відповідає своім тоном гамі красок орнаменту, то спокійно пере ходив до нового, більш ясного чи темного тону, що більше вдоволяв його смак; килими з такими переходами стрічаємо не рідко.

Деколи орнамент являє собою дуже старинні форми, переняті зі Сходу. Так нпр. на ямпільському килимі з Поділя стрічаємо орнамент т. зв. „райське дерево" (рис. 15 і 16), що дивно нагадує форми ассиро-вавилонського „дерева життя"; дальший розвиток сього орнаменту з перевагою стилізованих квіткових форм бачимо на килимі золотоношського повіту Полтавщини (рис. 17), куди занесено його чи то зо східними килимами, шовковими поясами, чи рушниковими вишивками. Подібне повтореня форм, знаних навіть в дуже далеких місцях і примінених на ріжних витворах художного промислу, стрічається нерідко, нпр. на вишивці підризника кінця XVII., на килимі XVIII. в. та на шматкови перського ковра XVII. в., найдених в тому самому повіті. Але звичайно замічаємо, що певний орнамент є розповсюднений завсе в одній місцевости і лише випадково як складова частина иншого місцевого орнаменту може стрінутися у другій.

На жаль, перевести точніще розміщеня орнаменту не то що по селам але й по повітам неможливо, бо збирачі та торговці-антикварі, боячись суперництва, звичайно

скривають місце походженя килиму, не розуміючи того, яку непоправну шкоду приносять вони сим для історіі мистецтва. А що такий розділ орнаменту по місцевостям був безумовно — вказує на се ось що: на Подніпрівю орнамент плахт, на Подністрівю свиток і кожухів є однаковий в селах по бігови рік, сих найстарших шляхів поширеня культури. Рівнож і килими з одним і тим самим рисунком орнаменту на ріжних тлах і ріжноі гами красок походять звичайно з того самого повіту, а часом і села; час іх виробу ріжниться на 80—100 літ. Для прикладу вкажемо на килим рис. 17, що передає орнамент трьох килимів, набутих в золотоношському повіті. Килим Націон. Музея має тло коричняне, другий Полтавського Музея — жовте, а третій В. Щербаківського — голубе; на всіх трьох килимах зміни в орнаменті є так незначні, що замітити іх можна тільки при уважному простідженю. — На килимах із села Ясиновате балтського повіту на Поділі — улюбленим і старанно задержаним до нині орнаментом є квіти в горшках, уставлені поперек килимів, що висіли звичайно вздовж стін за ослонами. Найстарший тип такого орнаменту представляє рис. 4; новіщі і повніщі типи представляють два килими Музея Наук. Т-ва Шевченка у Львові.

Звичайно, що творча уява килимарів захоплювалася і чужими зразками орнаменту, особливо в часі розцвіту панства на Украіні при Елисаветі і Катерині. Багацтво квітистого орнаменту дорогих францускthose брокатів було жерелом появи гарних китиць цвітів і тонких хвилястих гирлянд; з гобеленів брали мотиви вензелів, мотильків, пташок, а навіть величавих архітектурних колон і луків. Але се вже панські килими по певним рисункам мистців, що давали модний напрямок убраню домів вельмож доби обох цариць.

Початок XIX. в. знаменує вже упадок килимарства. Орнамент килимів йде за формами ампіру (empire), псевдокласицизму, а в 50-тих рр. починає наслідувати канвові вишивки. Тло затрачує свою мінливість і лінійний звязок з орнаментом, стає однаково рівноі краски, як звичайний ремісничий виріб, в скорому часі мусів зовсім уступити місце дешевшим і принаднійшим виробам фабричним. Житя селянина-кріпака, а там невибагливого незаможного хлібороба не сприяло мистецтву.

Галицькі килими — переважно геометричні з Гуцульщини сусідньоі з Буковиною і геометризовані квітчасті з Поділя — на жаль не були предметом уваги і памяти старших збирачів місцевих 50—60 тих рр. Іх найкращі зразки опинилися у Відні, а зібрані покійним В. Федоровичем у Вікні згоріли 1915 р. Нечисленні останки галицького килимарства по музеям Львова свідчать одначе за дуже високу мистецьку технику давніх галицьких килимарів. Простий і одноманітний мотив геометричного орнаменту давав килимарям стільки нагоди виявити силу своєі творчоі уяви, що ні один галицький килим давньоі роботи не є повтореням другого — чи то по русункови, чи по гамі красок. Хоча в геометричному килимови доводилося ткати все за рядом, то все таки з природи нерівномірно окрашена пряжа давала дещо хвилясте ріжними тонами тло, що зменьшало сувору одноманітність площини килиму. Рівнож і виповненя правильного геометричного рисунку гармонійно ріжними барвними площинами і смужками давало змогу килимареви виявити свій природний хист мистця якраз у сьому належному доборови тонів красок, що разом зливалися в ніжну мелодію образу, або радісним ярким полумям веселили око (нпр. великий ліжник з Космача в Нац. Музею).

Геометризовані клітчасті килими подільского Подністрівя наближаються вже до українських килимів ріжнотонним тлом, мистецьким рисунком орнаменту, його вдатним розміщеням і сміливим добором красок.

На галицьких народних килимах не замічаємо тільки того упадочного переходу через чужі стилі, з яким стрічаємося від кінця XVIII. в. і до половини XIX. в. на Україні. Упадок народного килимарства в Галичині виявився з хвилею заведеня більших килимарень, у яких стали вживати за основу машинових шпагатів і готової пряжі з невеликою скількістю вовни фабричного витвору і окрашеня. Різкі основні краски химичного походженя не давали килимарям простору до творчости, бо її виперла жура за найбільшу заробітну плату. Мистецтво, що жило в курних хатах при лучиві, вмерло в машинових галях парових фабрик.

Пробі відродження старинного зовсім забутого укр. килимарства стали появлятися на початку XX. в. І так на Україні були дві килимарні: одна Полтавського земства в с. Дехтярях біля Прилук, друга Ханенків в с. Єленівці на Київщині. Але їх управителями були люди ріжних напрямків, тож їх вироби були ріжного характеру: в Дехтярях спеціяліст ткач звертав увагу лише на добрий матеріял ткані, а в Єленівці мистець і знавець укр. килиму В. Г. Кричевський дбав головно за мистецьку красу.

Галицьке килимарство пробував був оживити у Вікні від 1887 р. покійний В. Федорович, що в своїй килимарскій школі копіював старі рисунки у власних композиціях основних красок. Були ще ткальні килимів у Бучачі гр. Потоцкого, у Глинянах свщ. Решетиловича і Косові, але всі вони не змогли вже оживити завмерлого килимарського мистецтва. Навряд чи вдасться се вчинити і новітним килимарням без вольної творчости дійсної мистецької уяви килимаря-мистця.

Література предмету.

Wierzbicki L. — Wzory przemysłu ludowego. Kilimki i dywany włościan na Rusi (22 барвні літогр. таблиці). Льв. 1880.

Falkiewicz K. — Wystawa etnograficzna, Tarnopol 1887.

Федорович Володислав — Альбом з етноґрафічної вистави в Тернополі 1887 р., виконаний для архикнязя Рудольфа 1888 р. Types et costumes de la Russie Rouge, на яких видні зразки тканин одягових.

Вистава килимів Волод. Дзєдушицкого і В. Федоровича в Кракові 1887 р. і в Пратері у Відні 1890 р.

Вистава килимів Голодислава Федоровича у Львові в ратуші 1891 р.

Galicyjski przemysł domowy, Lwów 1890.

Exner W. — Die Hausindustrie Österreichs, Wien 1890.

Riegl A. Dr. — Ruthenische Teppiche, Wien 1891.

" Die Kilimweberei in Galizien. Wien 1892.

Riegl A. Dr. — Die Kilim-Teppichweberei in Galizien, Wien 1893.

Riegl A. Dr. — Ein orientalischer Teppich vom J. 1202., Berlin 1895 (цінна студія про технику килимову).

Mitteilungen des K. K. Österreich. Museums für Kunst und Industrie, Wien 1892—4.

Hankiewicz C. Dr. — Die Kilimweberei und die Kilimweberschule in Okno, Wien 1894 (виписи з Exner-a і Riegl-a про килимарство по вказівкам В. Федоровича).

Ковры Бессарабіи, рисовал Владимир Арбузов, Одесса 1902 (Дуже важне для історії килимарства на Поділлі).

Кузьминъ Е. М.: О нѣкоторыхъ памятникахъ южнорусскаго прикладного искусства. Старые Годы VII—VIII., 1909.

Kulczycki Włodz. — Kobierce wschodnie XVII. w. w Muzeum Stauropigijnem we Lwowie, Kraków 1910.

Peasant Art in Austria and Hungary, The Studio, autumn 1911. (Знимки 438, 440: два барвні килими з деревцями в горшках і птичками, 447—8: два килими, квічастий і геометричний).

Peasant Art in Russia, The Studio — autumn 1912, The Ukraine (на табл. 360—384 укр. килими).

Українське Мистецтво — l'Art d'Ukraine В. Щербаківського, Відень 1913 (Килим-коць Полуботка і подільський з квітами в збанку).

„Kilim-Zakopane", Kraków 1913 (цінне спробами нового килиму).

Krajowa wystawa kilimów dawnych i współczesnych, Lwów 1913—1914 г. (із статями Братковского і Стронера на основі Федоровича — Exner-a і Riegl-a).

Із численної дуже багато ілюстрованої літератури про східні коври належить назвати:

Шавров Н. — Ковровое производство в Малой Азіи, Тифлис 1902.

Ковровыя издѣлія Средней Азіи из собранія А. А. Боголюбова I.—II., Спб. 1908.

Neugebauer R. — Orendi J.: Handbuch der orientalischen Teppichkunde, Leipzig 1909.

Bode W. — Vorderasiatische Knüpfteppiche aus älterer Zeit, Leipzig 1914.

Oettingen R. — Grote Hasenbalg W.: Meisterstücke orientalischer Teppichkunst.

Grote Hasenbalg W. — Der Orientteppich, seine Geschichte und seine Kultur, Berlin 1922.

Ostasiatische Teppiche I.—II., Berlin, Scarabäus Verlag.

Збірки галицьких килимів находяться в Музею Дзєдушицких і Міскому Промисловому Музею у Львові (оба по ул. Рутовского).

Збірки давніх килимів України і Галичини є в Національному Музеєви (ул. Мохнацкого 42), а переважно з половини XIX. в. в музеєви Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові (ул. Чарнецкого 24).

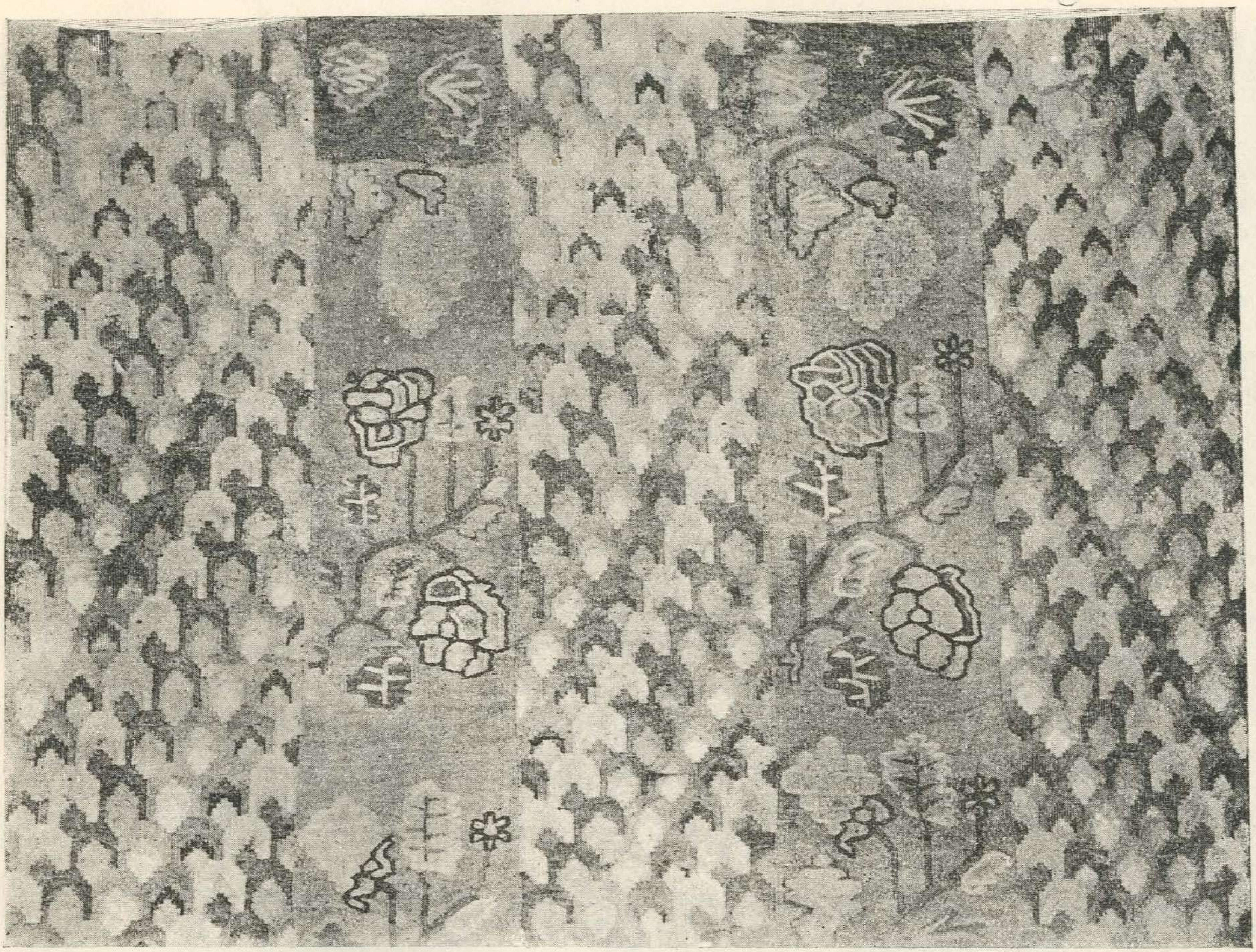
ЗНИМКИ І РИСУНКИ.

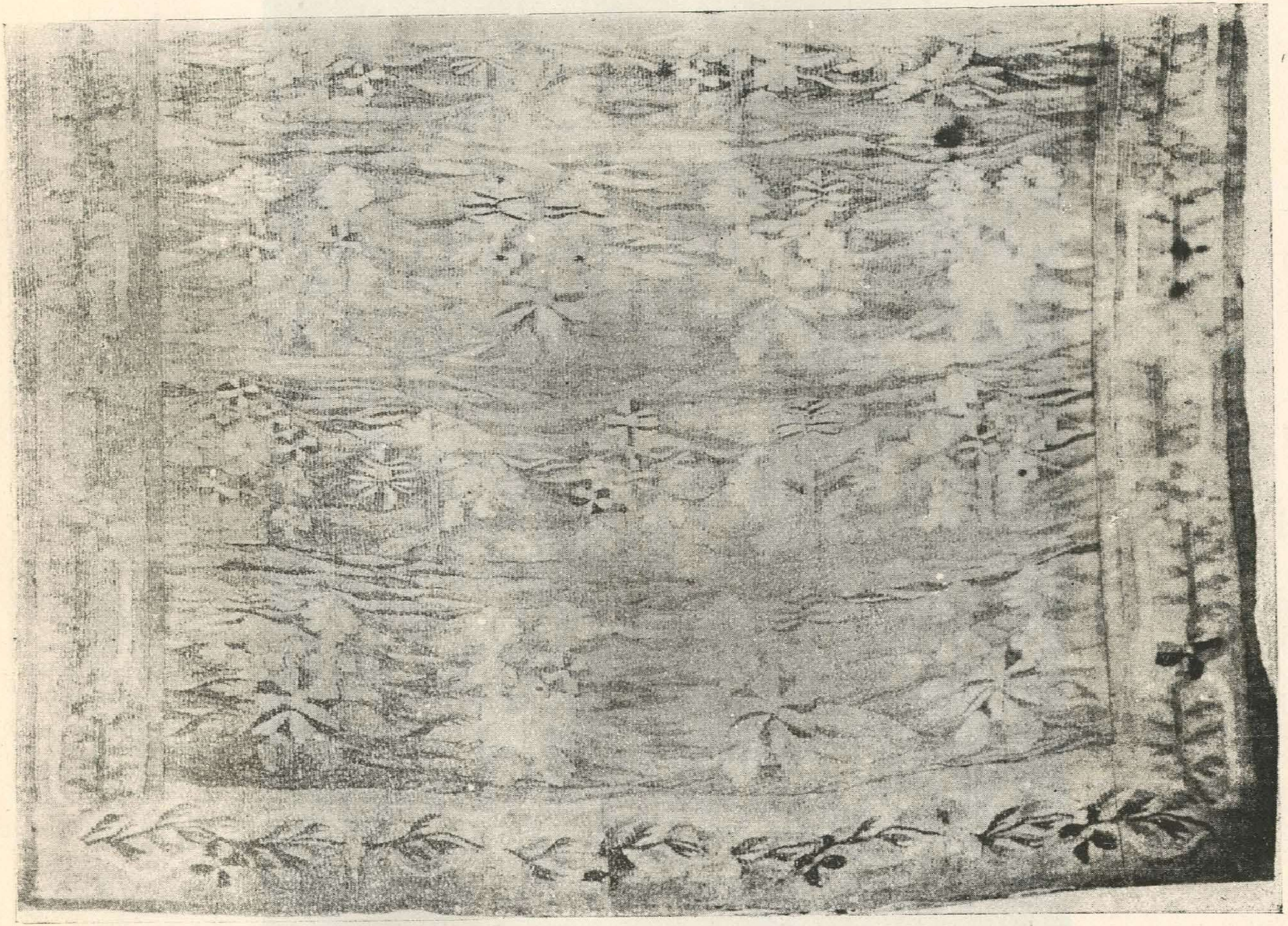
I. Килим-коць.

II. Оборот основи коця.

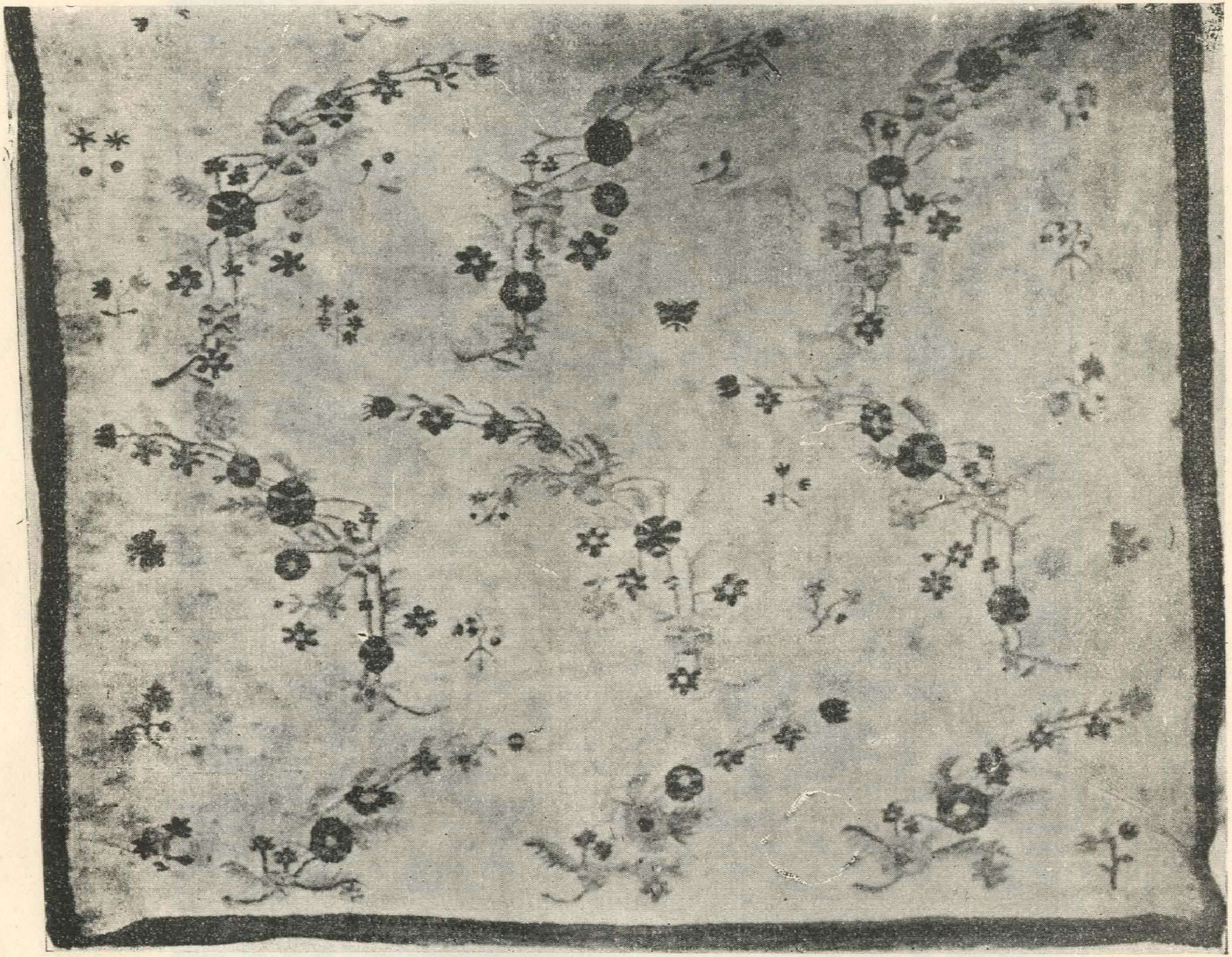
III. Синьо-жовтий килим поч. XVIII. в. з Полтавщини.

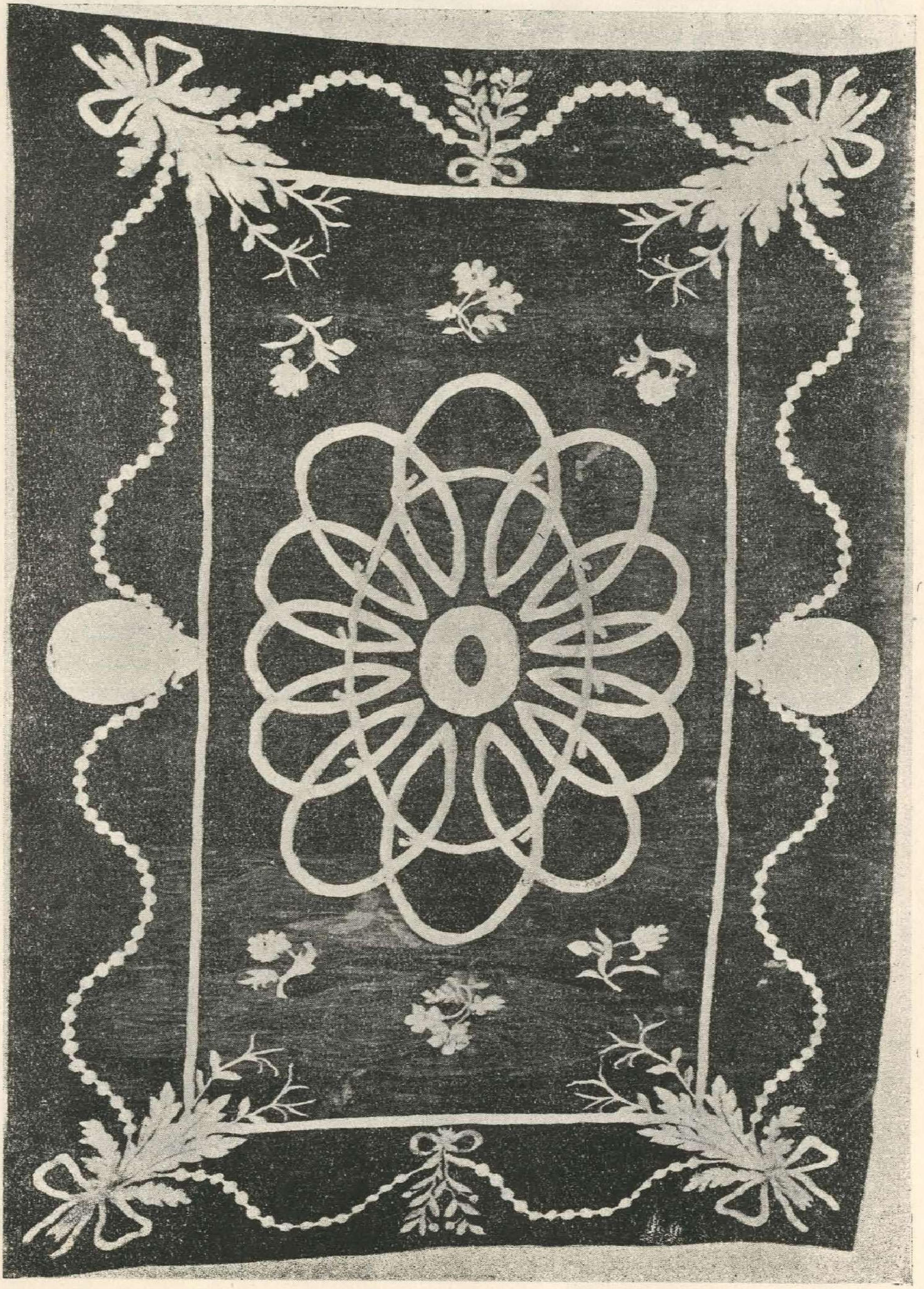
IV. Сірий панський килим з Полтавщини, пол. XVIII. в.

V. Чорний килим к. XVII. в. з Полтавщини.

VI. Білий килим панський часів Катерини II.

VII. Синій килим кінець XVIII. в., з вензелями В. Д.

VIII. Зеленавий гуцульський килим з-під Буковини, кін. XVIII. в.

IX. Синій килим з Залозеччини з пол. XIX. в.

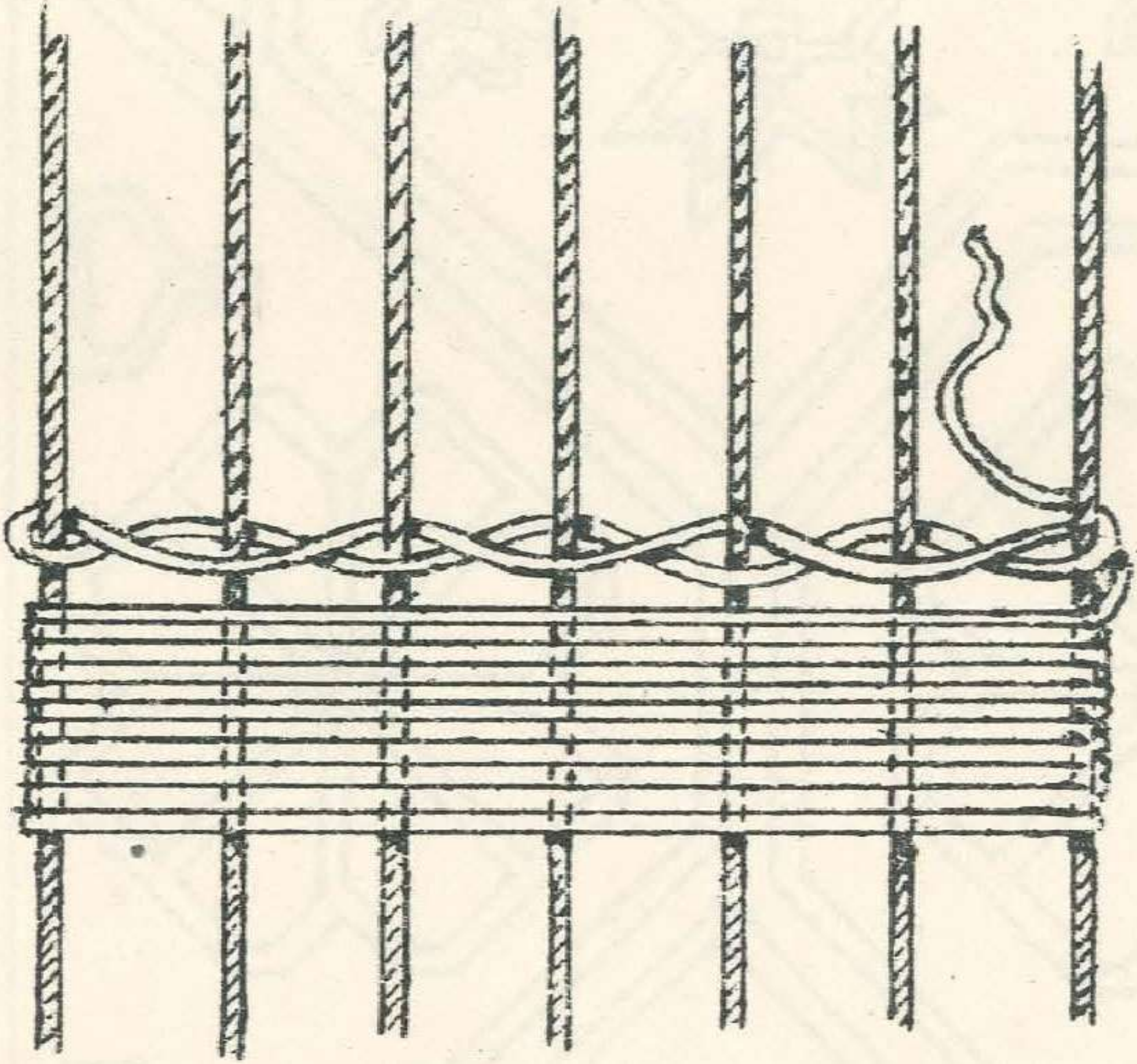

Рис. 1.

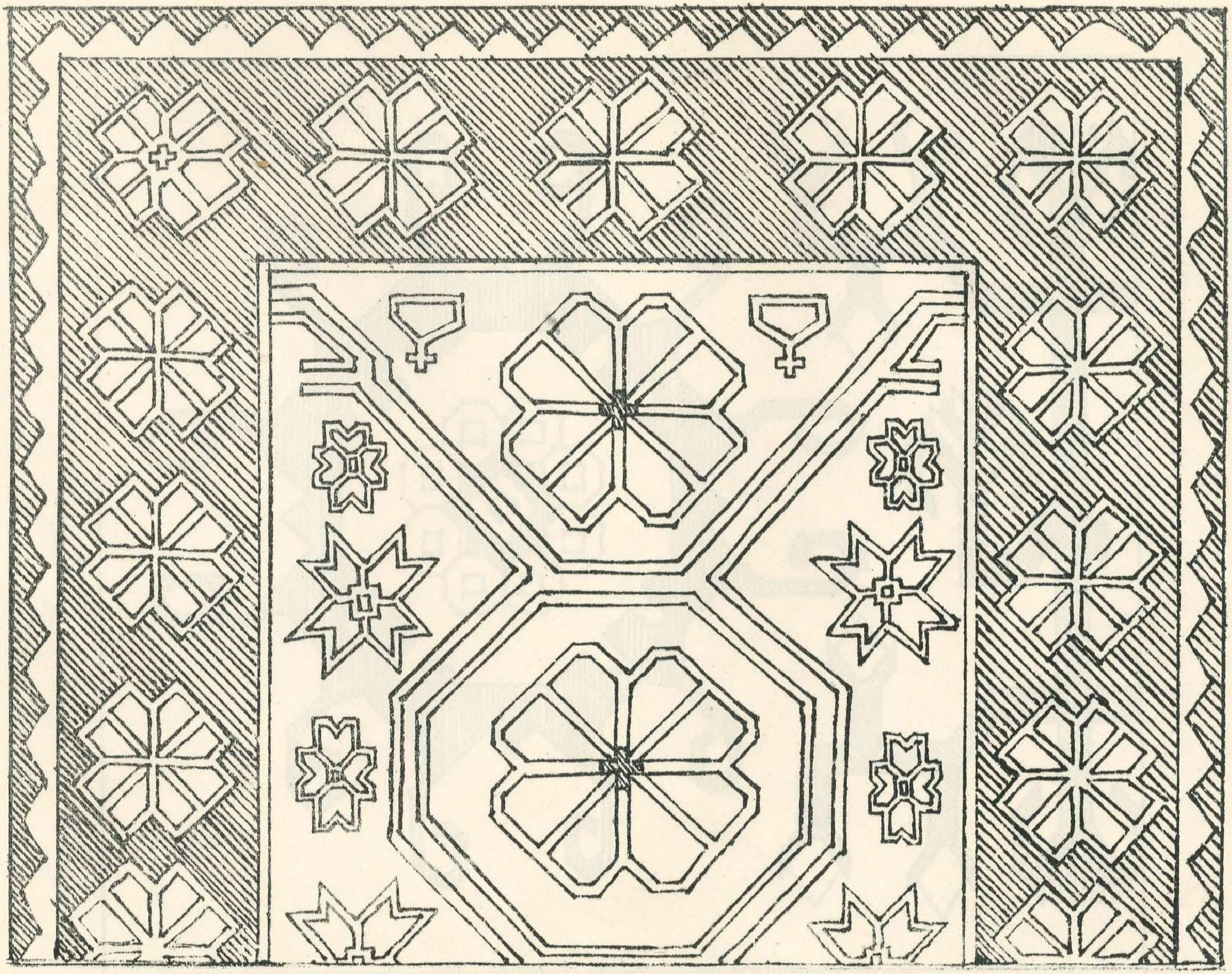

Рис. 2.

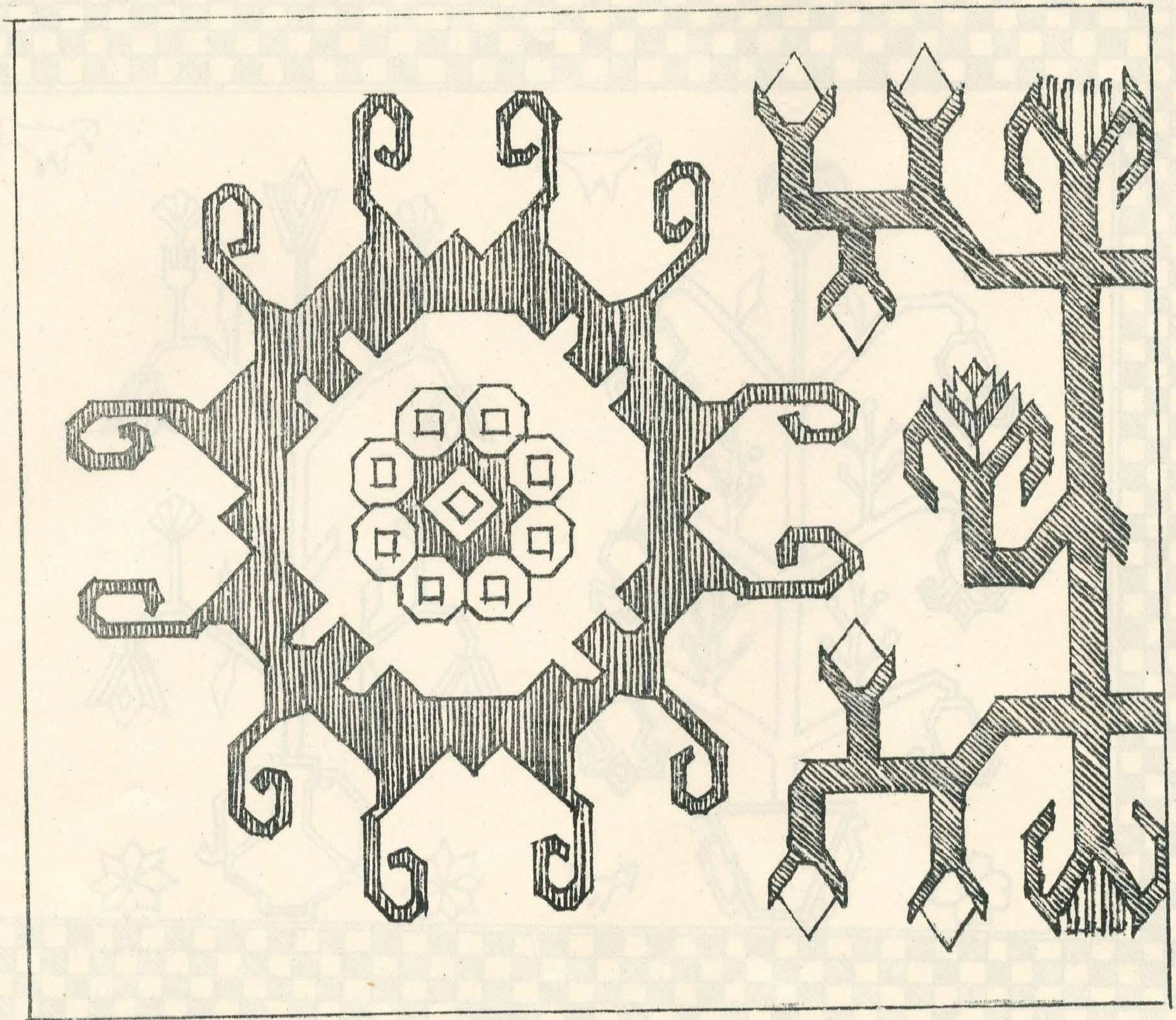
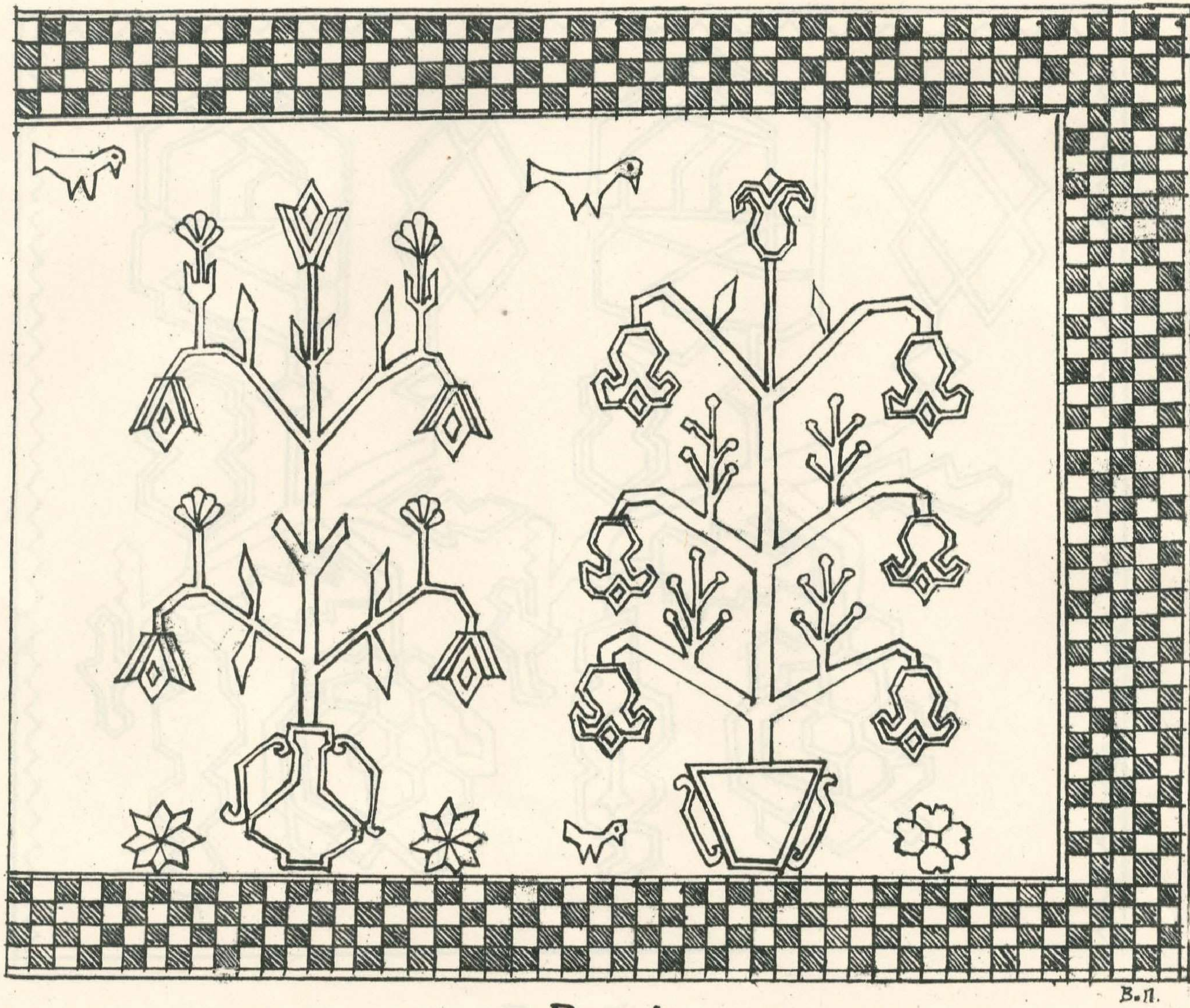

Рис. 3.

В. П.

Рис. 4.

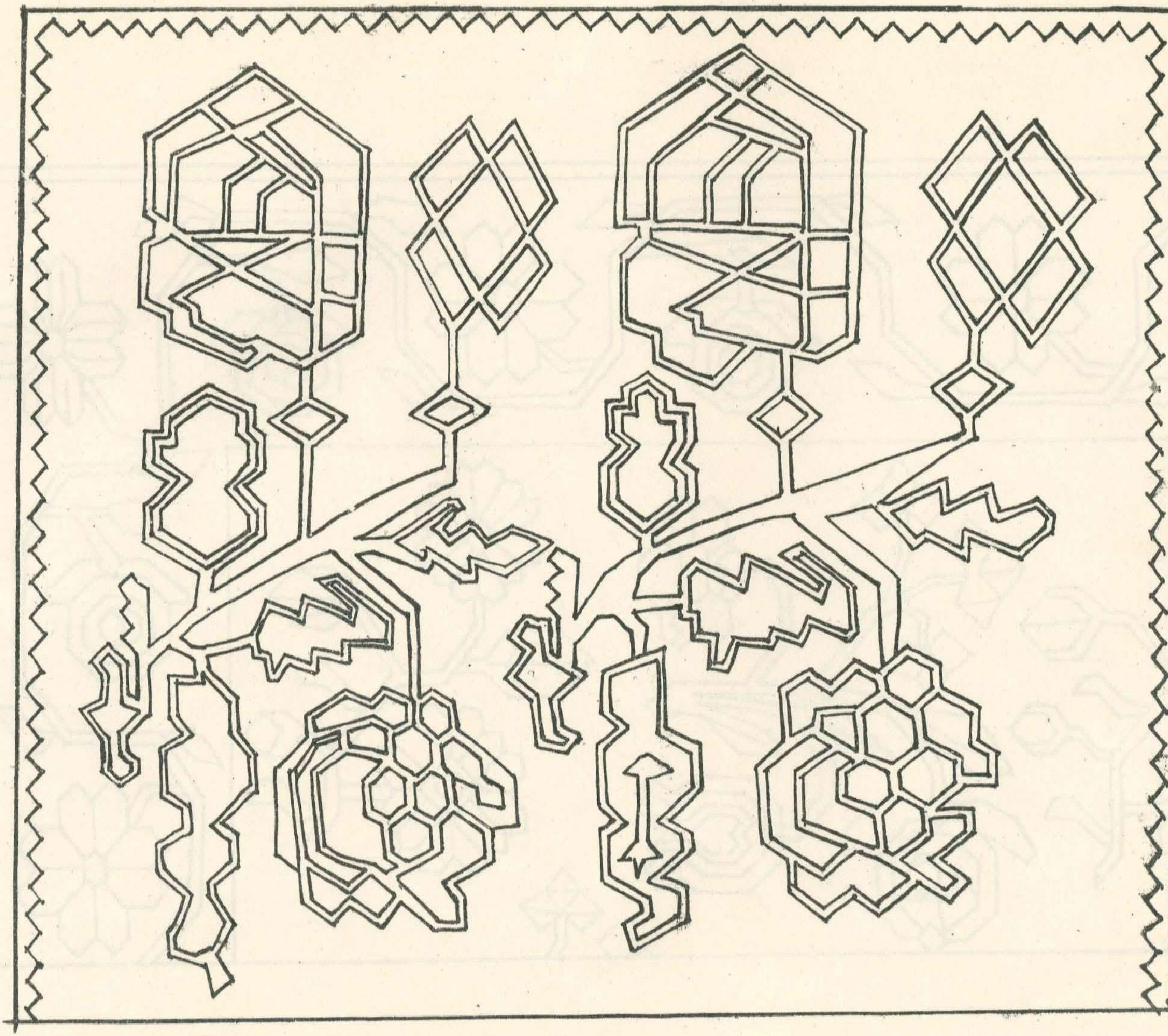

Рис. 5.

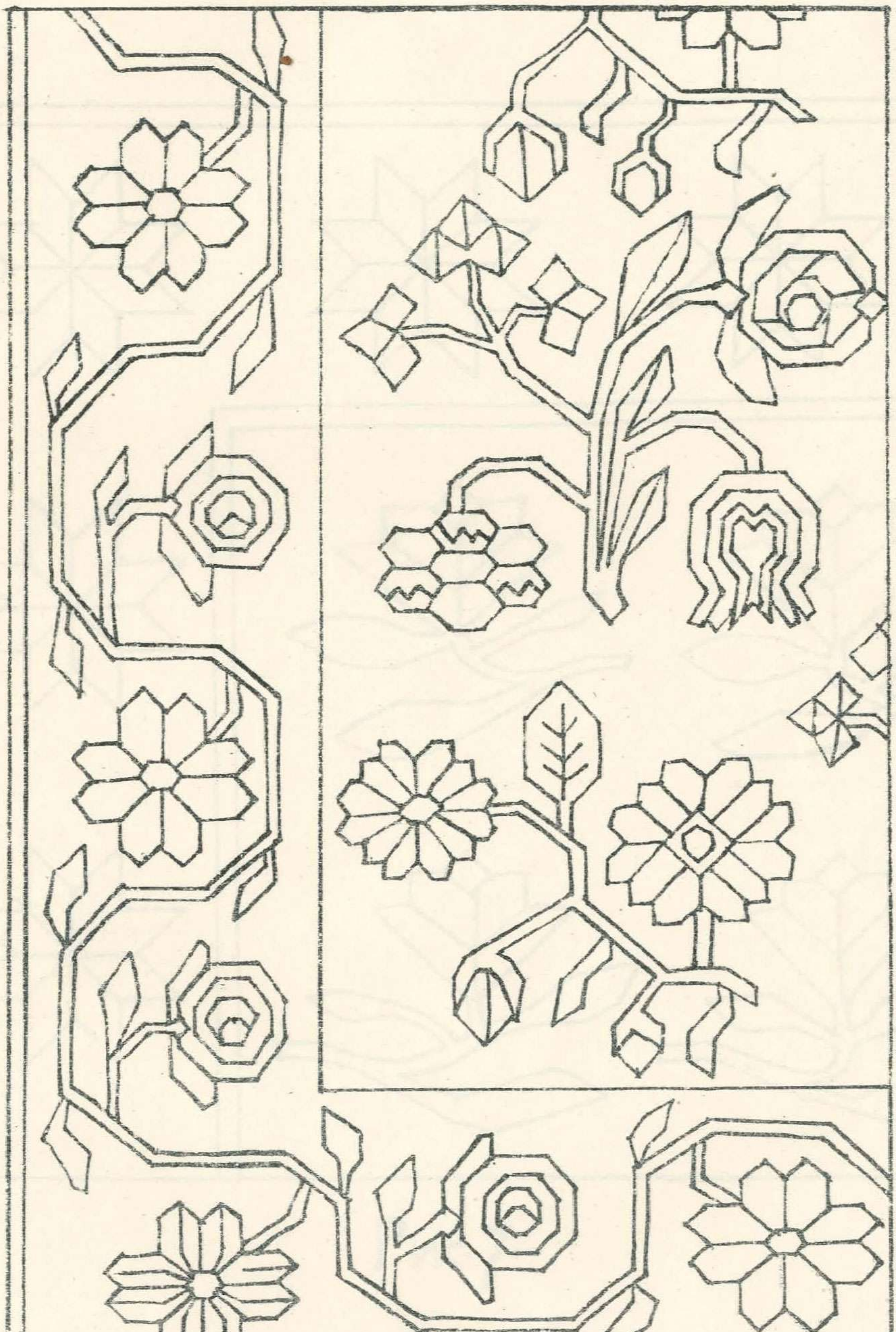

Рис. 6.

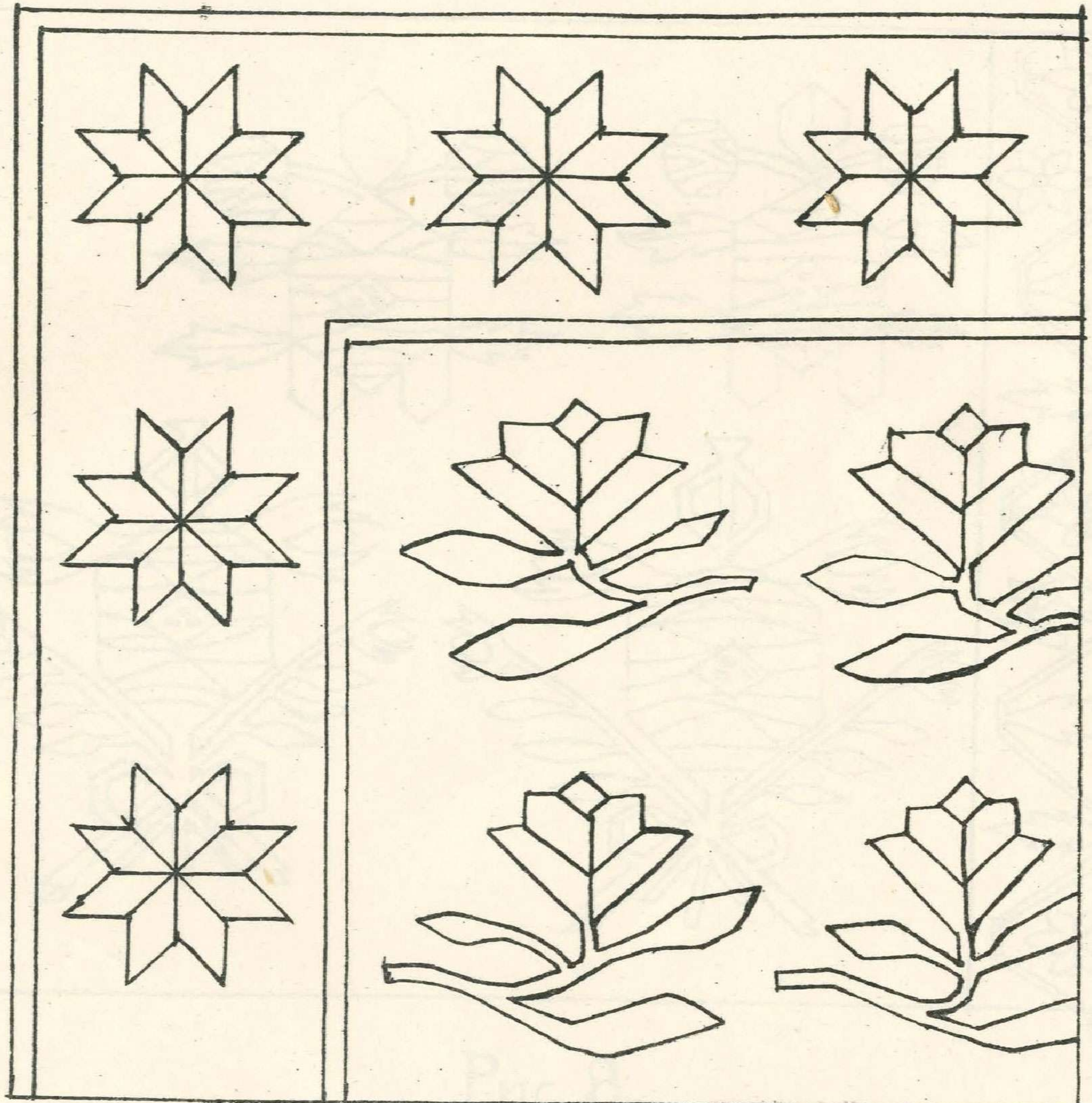

Рис. 7.

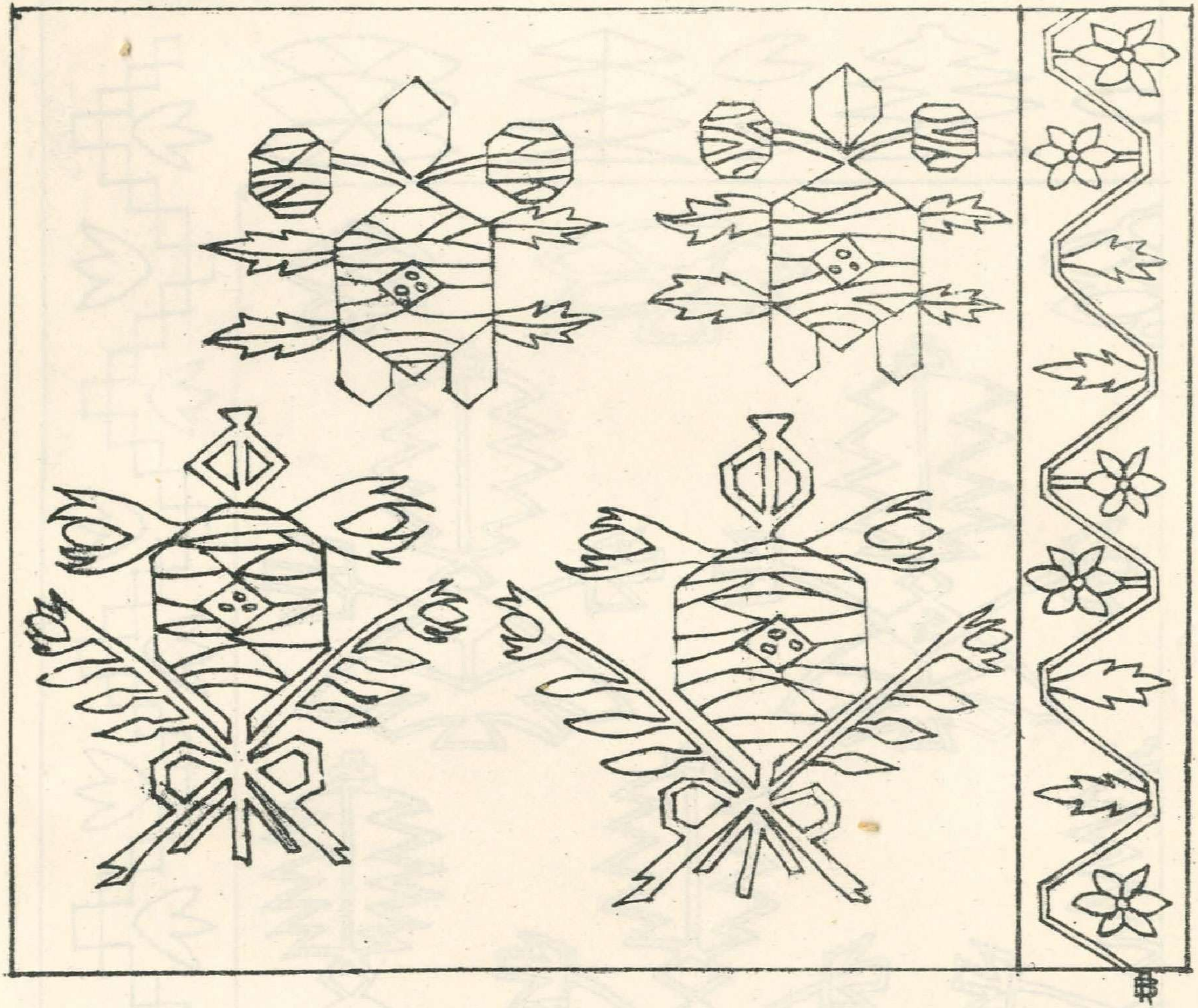

Рис. 8.

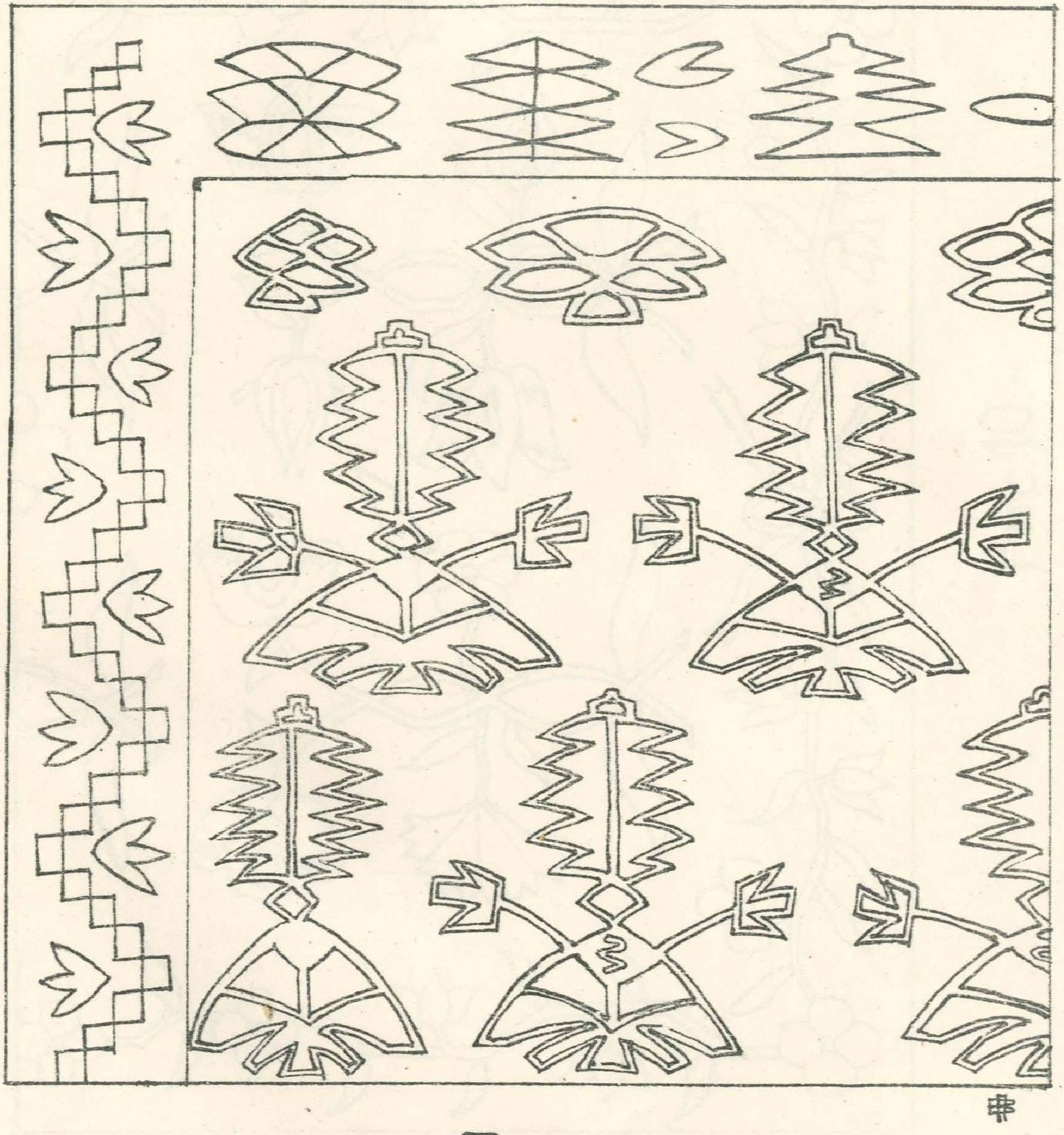

Рис. 9.

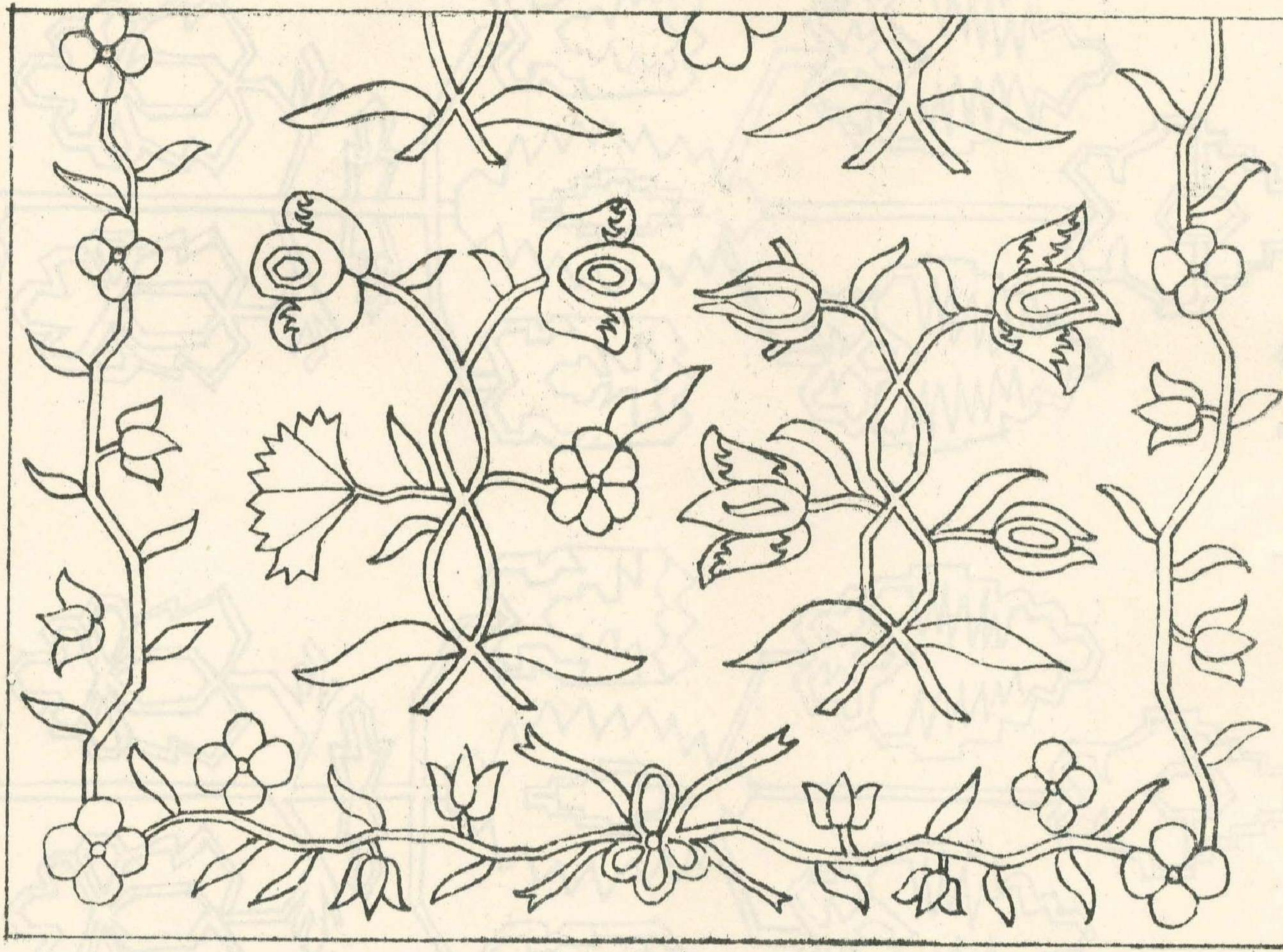

Рис. 10.

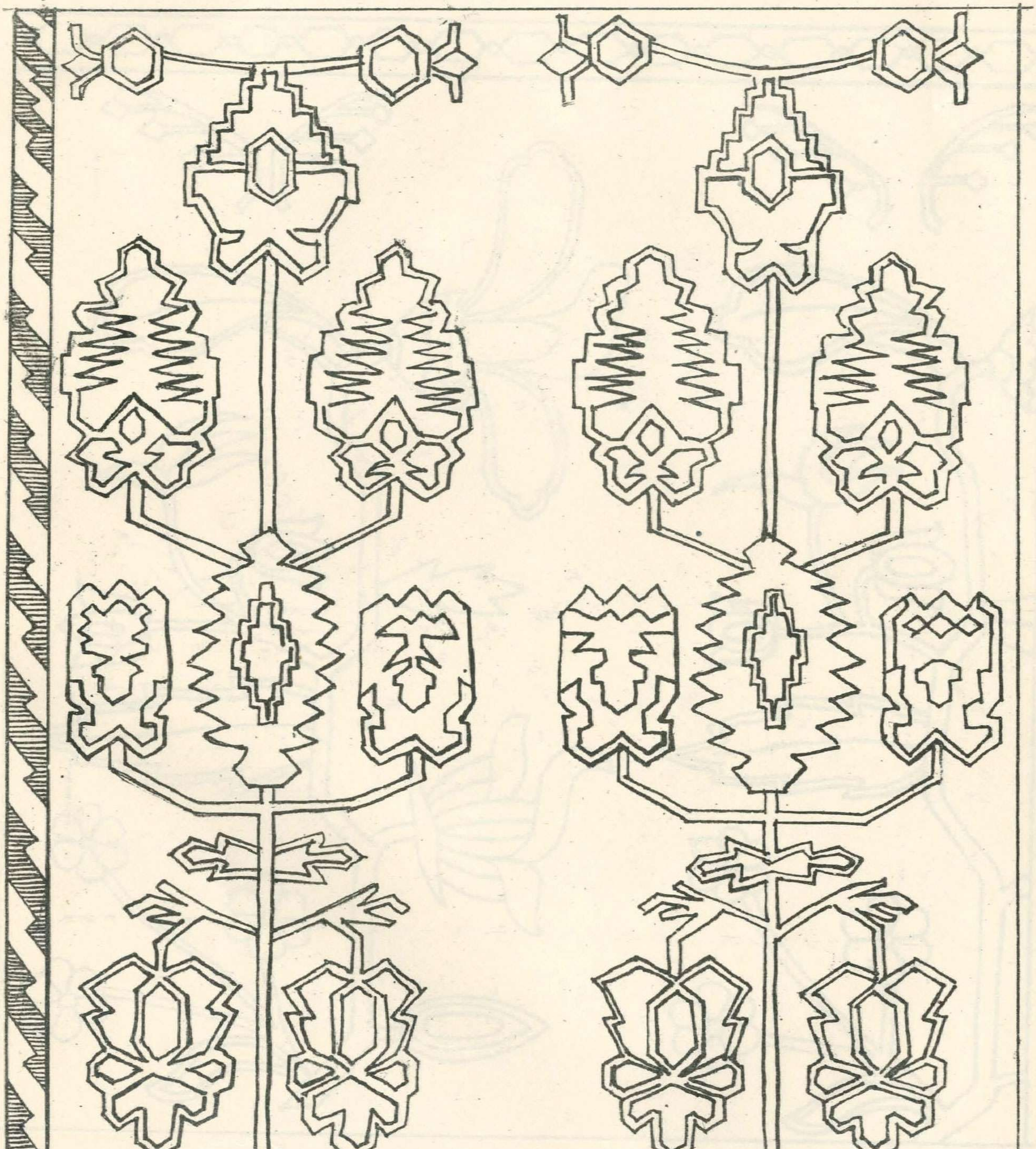

Рис 11.

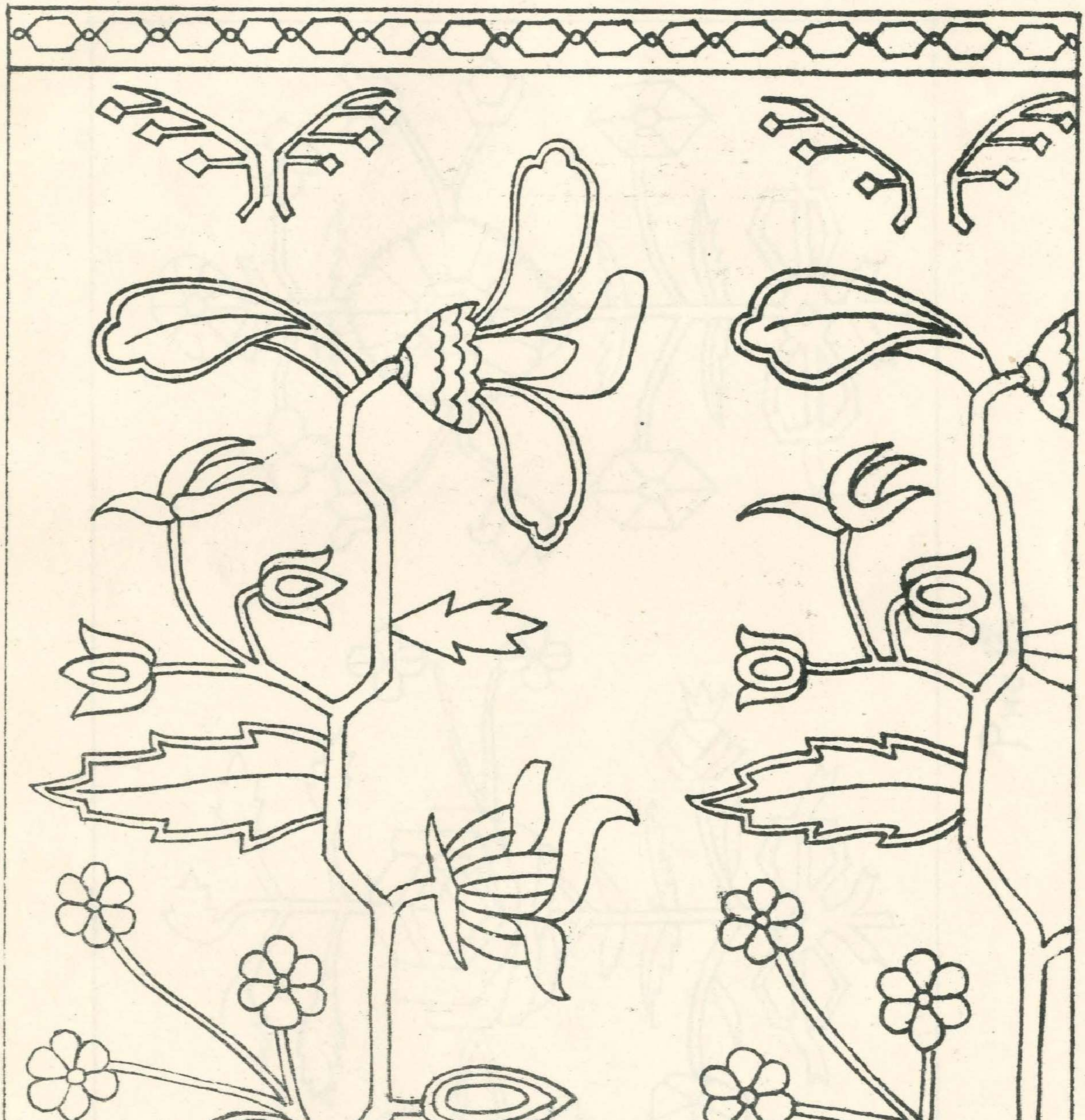

Рис. 12.

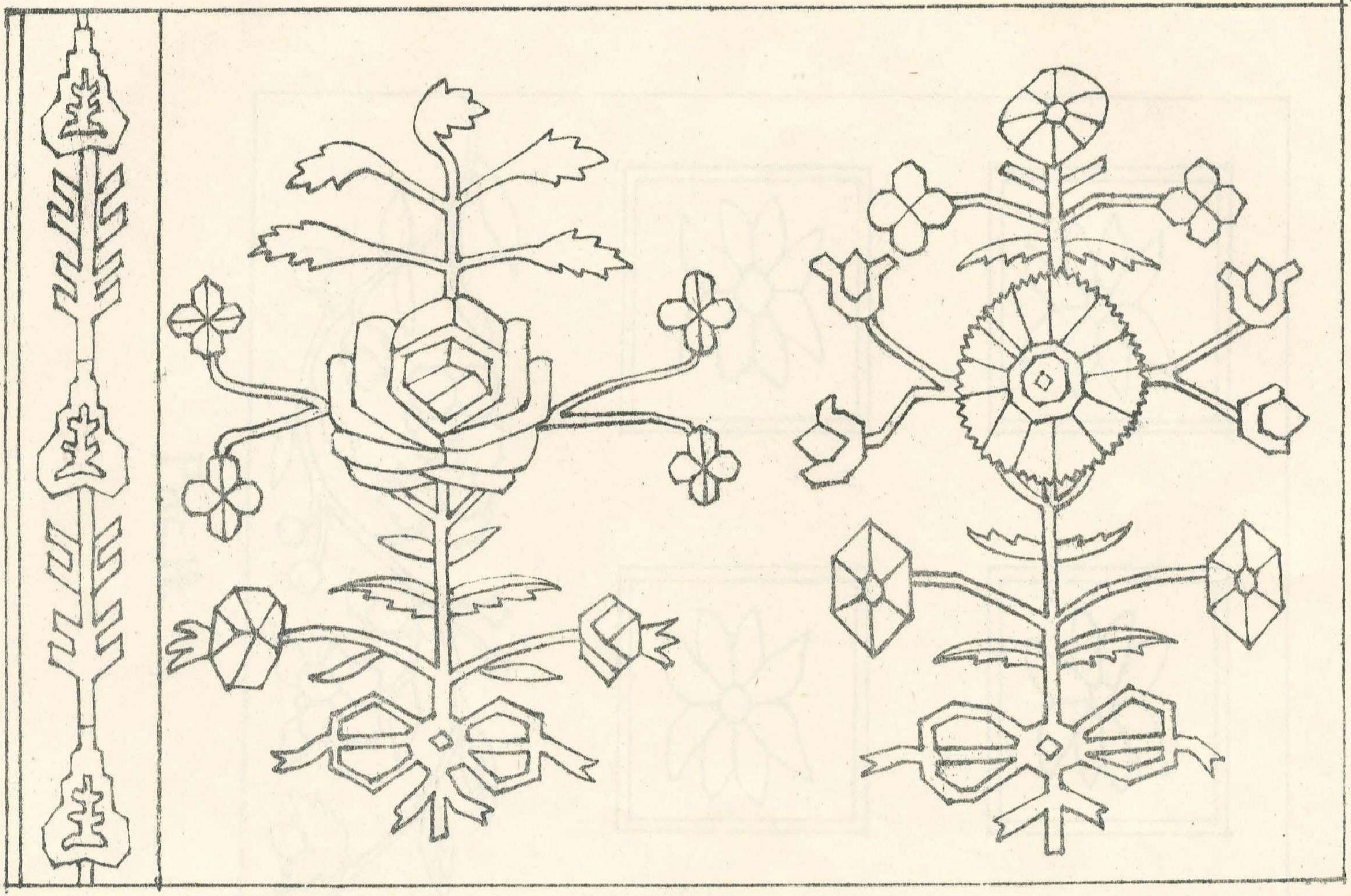

Рис. 13.

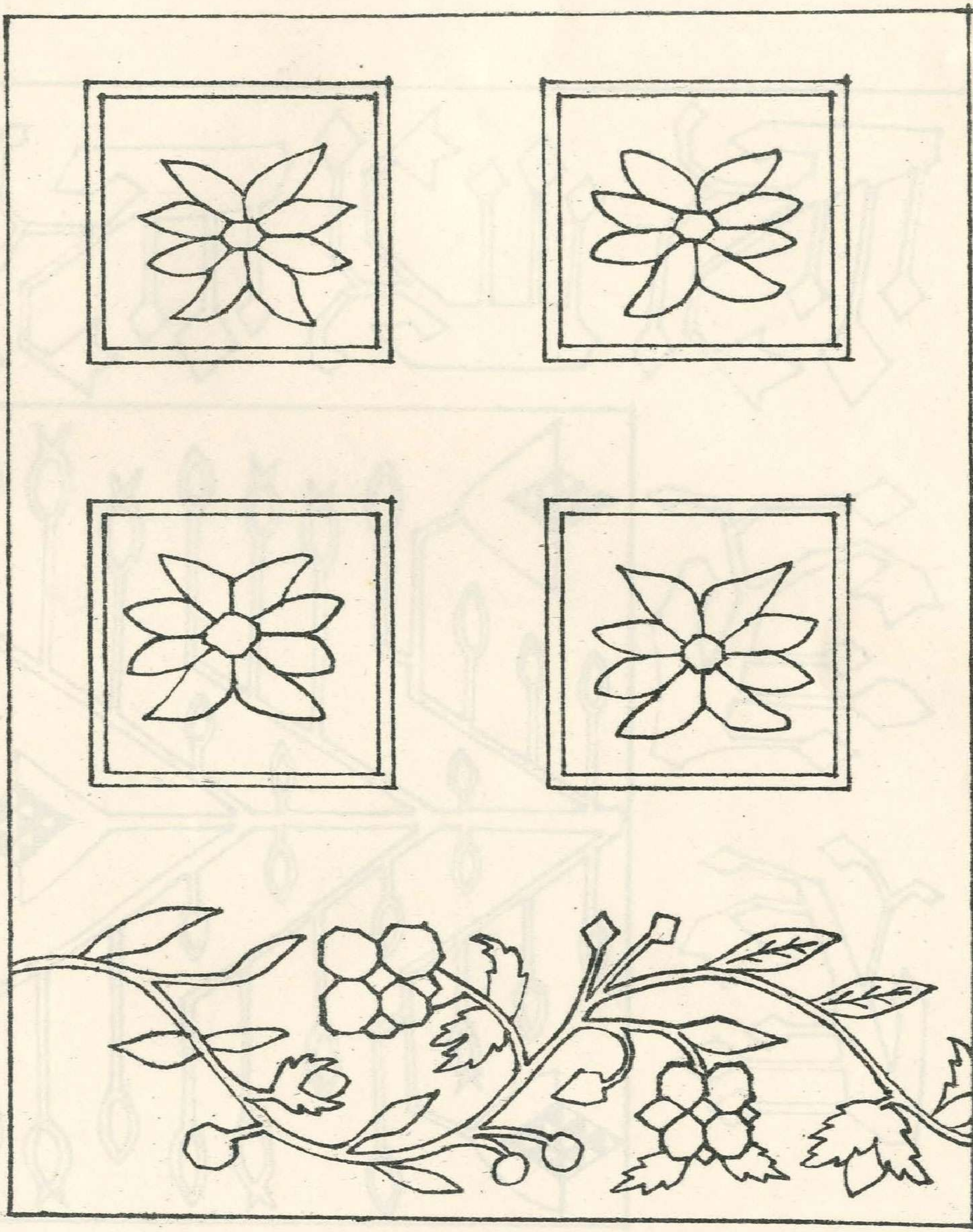

Рис. 14.

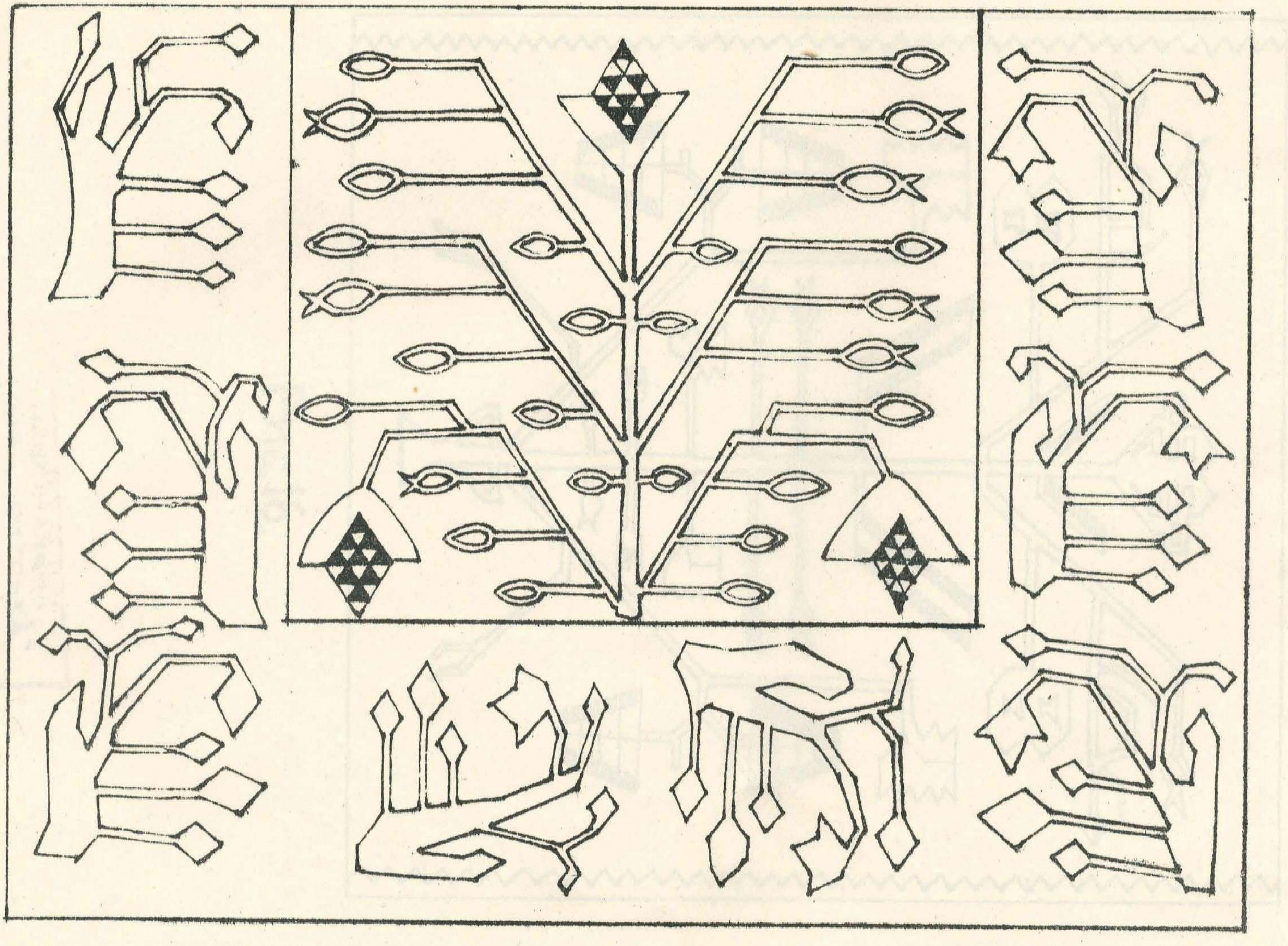
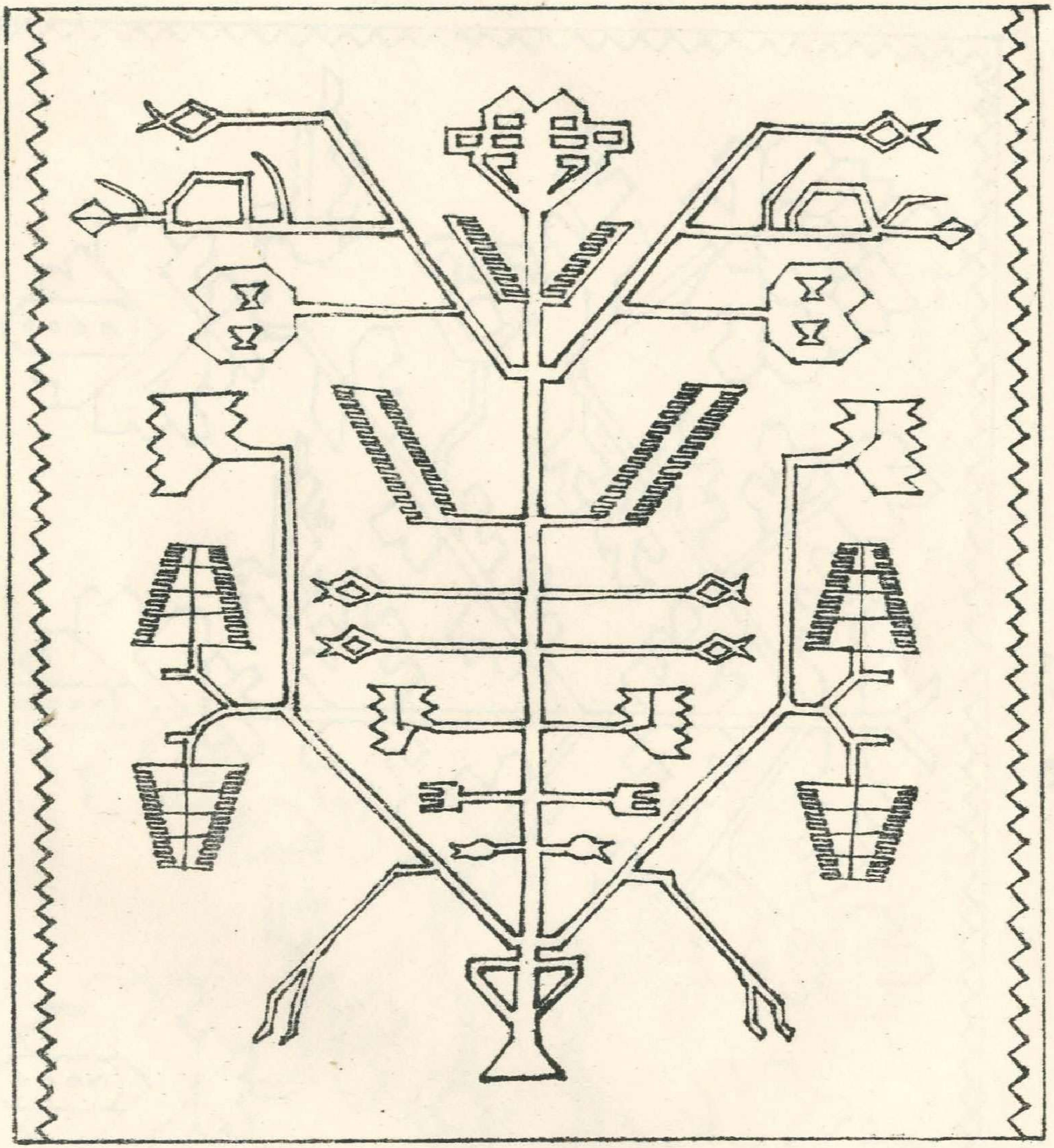

Рис. 15.

Рис, 16.

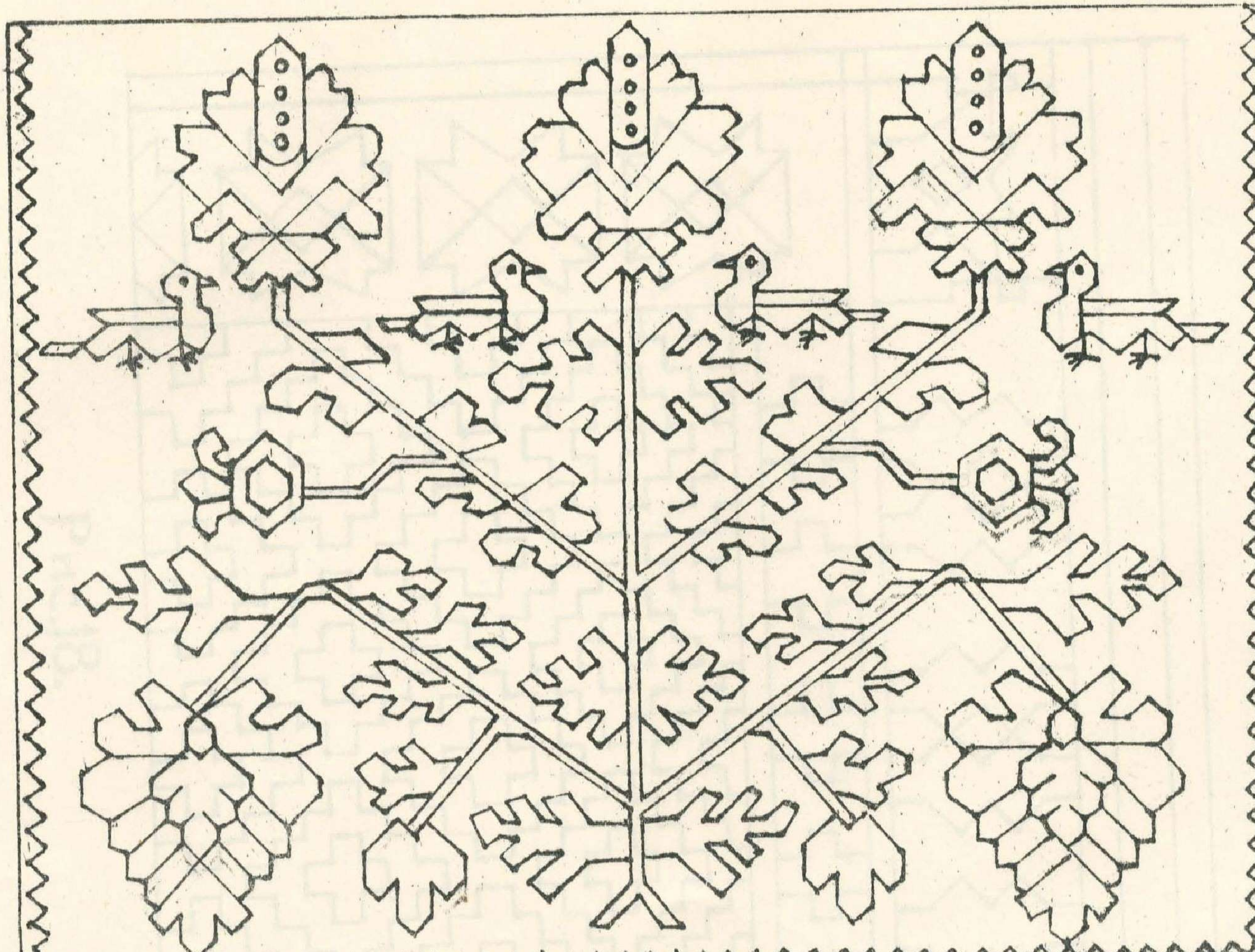

Рис. 17.

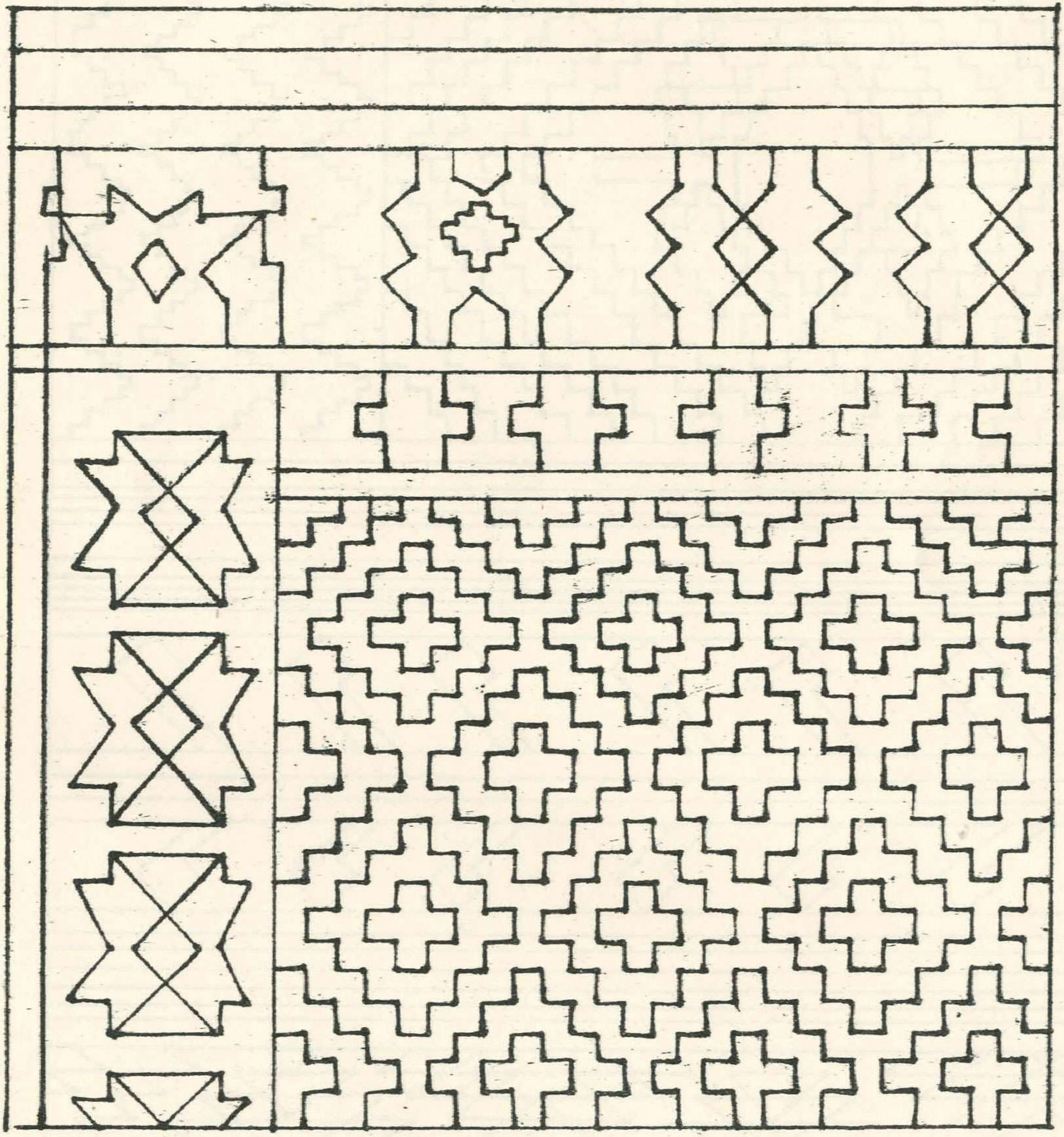

Рис.18.

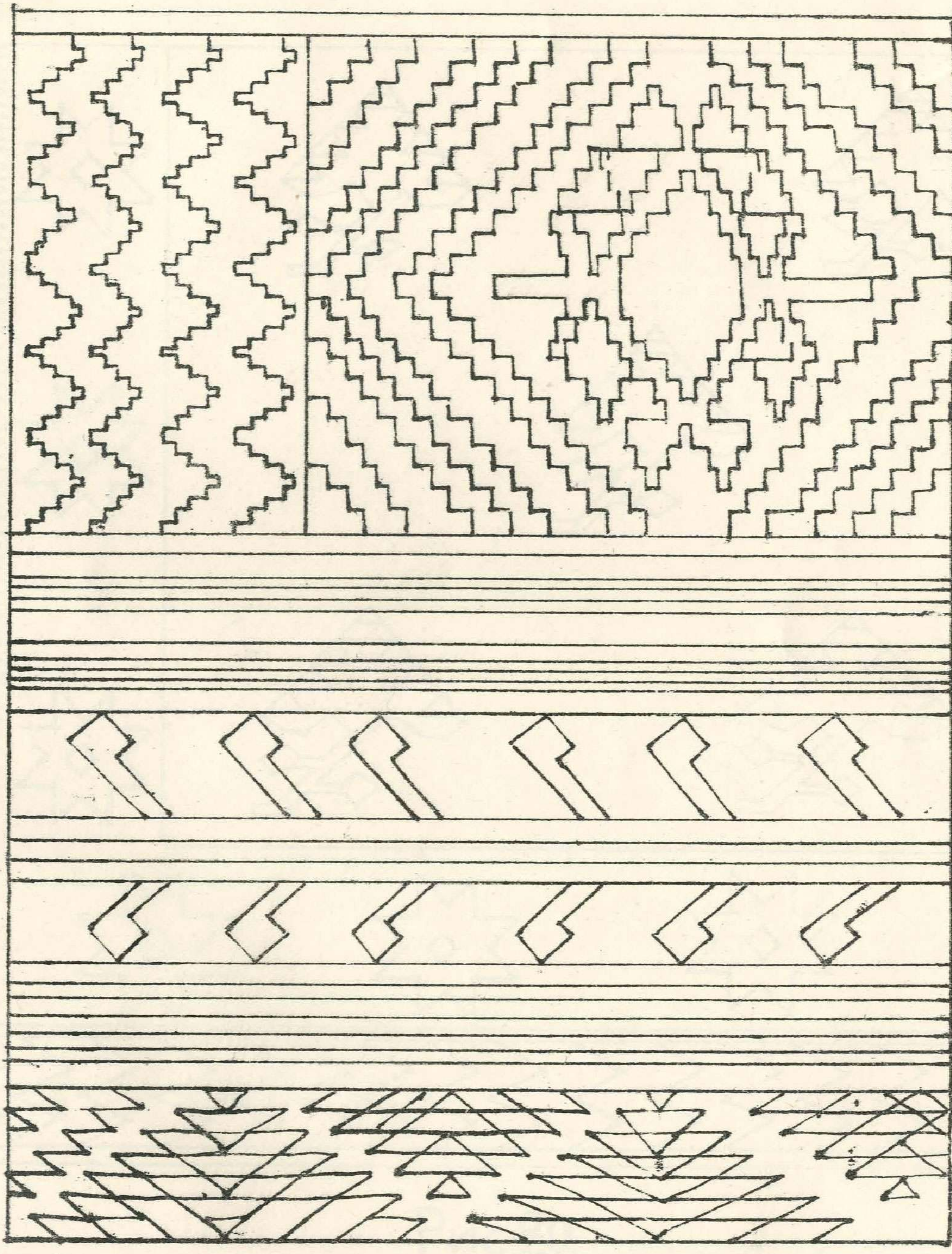

Рис. 19.

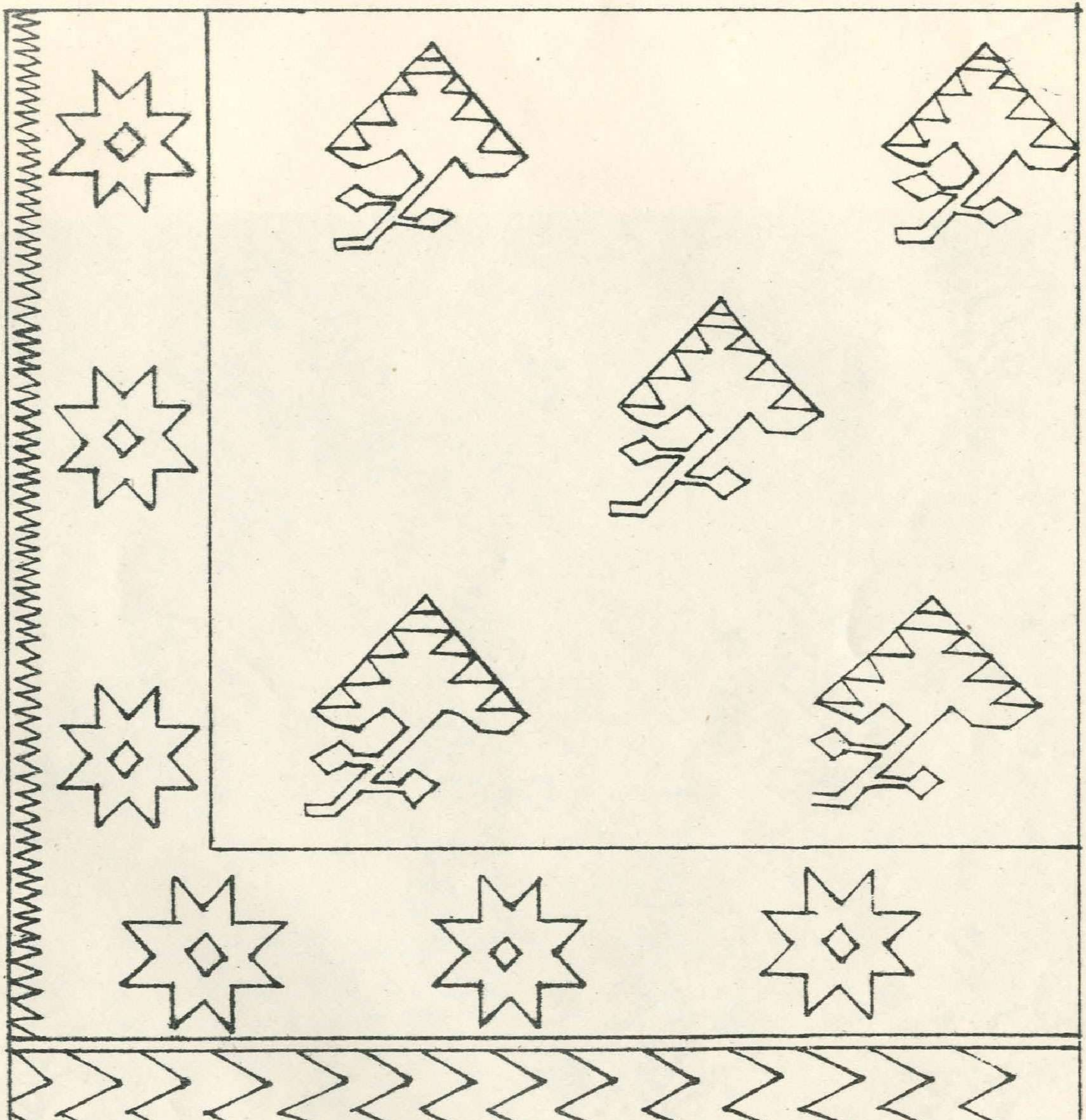

Рис.20.

В·Л.

